

Ett landskap i förändring

En analys av attityder kring planprogrammet för
Hammarbyhöjden - Björkhagen

Abstract

This essay aims to find out what attitudes might exist in relation to the planning of the city districts Hammarbyhöjden and Björkhagen, located in the southern parts of Stockholm. The theoretical framework is built around theories of landscape - how we define it and use it. The material used and analysed is partly constituted of the official planning documents created by Stockholms stad, and partly coming from interviews, Facebook and answers to a survey created by the author. What comes forth in the discussion of the material is that even though landscape might be difficult to put into words in its exact definition and use we are able to use it in other ways. Perhaps mainly in this specific case to locate what values in the landscape can be appreciated by the people who live there. This knowledge might be used to a further extent by urban city planners when trying to reach a dialogue with residents.

Nyckelord: landskap, natur, kultur, planering, Stockholm, Hammarbyhöjden, Björkhagen

Antal ord: 16847

Förkortningar:

HH Hammarbyhöjden

BH Björkhagen

ÖP Översiktsplan

DP Detaljplan

PP Planprogram

OP Områdesprogram

PBL Plan- och bygglagen

MB Miljöbalken

Innehållsförteckning

1 Inledning	1
1.1 Syfte och frågeställningar	1
1.2 Avgränsningar och definitioner	2
2 Teoretiskt ramverk	3
2.1 Vad är ett landskap?.....	3
2.2 Carl Sauer	3
2.3 William George Hoskins	4
2.4 John Brinckerhoff Jackson.....	5
2.5 Don Mitchell	6
2.6 Nancy G. Duncan och James S. Duncan, William Cronon	8
2.7 Nimby och Yimby	10
2.8 Avslutande av teori	11
3 Metod och material	12
3.1 Metodval	12
3.1.1 Kvantitativ metod	12
3.1.2 Kvalitativ metod	13
3.2 Material.....	13
4 Bakgrund	16
4.1 Historia.....	16
4.2 1997 års områdesprogram för Hammarby	17
4.3 Stockholms översiktsplan - Promenadstaden	18
4.4 Planprogram för Hammarbyhöjden - Björkhagen	20
4.4.1 Överdäckning av Hammarbyvägen, Hammarbyskogen, Nytorps Gärde	22
4.5 Reaktionen på programmet för Hammarbyhöjden och Björkhagen.....	25
4.6 Rädda Hammarbyskogen och Skydda Nytorps Gärde.....	28
4.6.1 Enkätundersökning	30
4.6.2 Thorbjörn Andersson	31
4.7 Yimby Stockholm	32
4.7.1 Enkätundersökning	33
4.8 Status för planprogrammet idag.....	34

5	Analys.....	35
5.1	Carl Sauer	35
5.2	William George Hoskins	36
5.3	John Brinckerhoff Jackson.....	36
5.4	Don Mitchell	37
5.5	Nancy G. Duncan och James S. Duncan, William Cronon	38
5.6	Barnfrågan	39
5.7	Framtid och förändring	40
6	Referenser.....	42
6.1	Tidningsartiklar	45
6.2	Intervjuer.....	45
	Bilaga 1. Intervjuguide: Intervju med talesperson för Yimby Stockholm.....	46
	Bilaga 2. Enkätundersökning ”Rädda Hammarbyskogen”.....	47
	Bilaga 3. Enkätundersökning ”Yimby Stockholm”	49

Figurförteckning

Figur 1.	Förslag på överdäckning av Hammarbyvägen.....	23
Figur 2.	Förslag på bebyggelse i Hammarbyskogen.....	24
Figur 3.	Förslag på bebyggelse Nytorps Gärde.....	25
Figur 4.	Bearbetat programförslag för Hammarbyhöjden - Björkhagen.....	28

1 Inledning

Landskapet finns i vår ständiga närhet. Så fort vi går utanför dörren så möts vi av ett landskap. Men även om vi rör oss och befinner oss i landskap behöver vi reflektera över vår uppfattning av det, samt hur andras uppfattning kan se annorlunda ut. Kan vi nå kunskap både kring hur vi definierar och använder landskapet? Vem bestämmer huruvida vi har nått den kunskapen eller inte? Vilka värdekonflikter uppstår när landskapet förändras?

Stockholm, som många andra städer, växer och förändras. Inflyttningen till staden, bland annat genom urbanisering som sker från resten av Sverige, skapar ett stort behov av bostäder. Detta problematiseras dock genom frågor *var* det ska byggas någonstans, och *hur* det ska genomföras. Det är inte säkert att det, utifrån de personer som bor i staden, finns en samlad bild om hur Stockholm kan och bör förändras. I kölvattnet av detta är det intressant att diskutera de olika attityder som kan uppkomma kring förändringen av stadens landskap. Det är nämligen inte säkert att de personer som har åsikter själva har reflekterat närmare över hur dessa åsikter uppstått.

1.1 Syfte och frågeställningar

Mitt syfte med uppsatsen är att undersöka hur attityderna till Stockholm stads planerade förändring av Hammarbyhöjden - Björkhagen ser ut och försöka dra slutsatser om varför attityder som dessa kan uppstå. Detta görs genom att studera teori om hur landskap kan definieras och tolkas, samt därefter härleda teorin till attityder och uppfattningar som lokaliserats i empirin. Min förhoppning med uppsatsen är att diskussioner och slutsatser ska kunna leda till en utvecklad förståelse för hur människor uppfattar förändringar av landskapet i deras närområde.

Uppsatsens frågeställningar är:

- Vilka attityder finns till Stockholms stads planprogram för Hammarbyhöjden - Björkhagen?
- Hur kan attityder till landskap förklaras teoretiskt?
- Kan teori förklara attityderna i fallet med Hammarbyhöjden - Björkhagen?

1.2 Avgränsningar och definitioner

Den geografiska avgränsningen behandlar Stockholm och stadens planering överlag, med ett fokus på Hammarbyhöjden och Björkhagen vilka är stadsdelarna som inkluderas i det planprogram som uppsatsen diskuterar. Avgränsningen valdes därför beroende på det motstånd mot planprogrammet som fanns lokalt. Det är möjligt att andra närliggande stadsdelar kan komma att påverkas av programmet, men det finns inget (av vad jag har kunnat få fram information om) organiserat motstånd på annat håll. Planprogrammet innehåller flera områden som är objekt för förtätning och bebyggelse, men då Hammarbyskogen och Nytorps Gärde är de föreslagna platser som genererat flest åsikter läggs ett fokus på dessa. Landskap är ett begrepp som är mycket centralt för uppsatsen och därför ständigt återkommande. Definitionen är i de flesta fall generell och således inte syftandes på ett specifikt landskap, om inget annat står angivet.

Även planeringsprocessen är ett begrepp som är återkommande. I de fall som rör planprogrammet för Hammarbyhöjden - Björkhagen innebär processen arbetet mellan de datum som står angivna på s. 15f. Det är framförallt planprocessen relaterad till det specifika programmet som kommer att behandlas av uppsatsen. Uppsatsen har inte heller som syfte att närmare diskutera exempelvis juridiska möjligheter till att påverka planeringen, och huruvida de uppfylls eller ej. Den här avgränsningen gäller även för de dokument som nämns i relation till planprocessen, som: översiktsplan, detaljplan, samråd, plan- och bygglagen, miljöbalken. När ”det aktuella planprogrammet” nämns syftar det till programmet för Hammarbyhöjden - Björkhagen. Uppsatsens fokus varierar från att vara lokalt, till regionalt och även internationellt. Övriga ord som relaterar till det geografiska perspektivet behandlas därför utefter deras kontext. Ett ”område” kan således ha en skala som varierar från storleken på Stockholm till storleken på Hammarbyskogen.

I uppsatsens syfte ingår att undersöka ”attityder”, en förklaring kan behövas till varför just det ordvalet har gjorts. *Attityd* definieras genom uppsatsen som en inställning eller förhållningssätt till något (se Nationalencyklopedin). Ordet är genom min användning inte laddat från början utan avser att undersökas i den form som uppkommer.

2 Teoretiskt ramverk

2.1 Vad är ett landskap?

Att ge svar på frågan vad som är ett landskap, och även hur landskapet kan användas av oss, är något som har diskuterats av geografer under många decennier. I sin bok "Landscape" redogör John Wylie (2007) för en del av dessa och ger en god överblick över hur uttrycket har studerats och använts, med ett fokus på de senaste decennierna. Redan tidigt i boken förklarar Wylie att hans mål med boken inte är att lösa de spänningar som finns i användandet av begreppet, inte heller ämnar han ge en definitiv definition till vad "landskap" är för något. Syftet är istället hur olika akademiker har förhållit sig till uttrycket - genom likheter och skillnader (Wylie, 2007, s. 2). I likhet med Wylie så är mitt syfte med utvald teori inte att försöka skapa en entydig definition av vad landskap är för något. Jag vill istället se det som ett verktyg genom vilket en kan nå en djupare förståelse för hur vi människor förhåller oss både till varandra och vår omgivning. Därför är frågan vad ett landskap är för något mindre intressant ur den bemärkelsen att svaret endast utgår från min egen synpunkt. Det är desto viktigare att visa hur svaret på frågan kan variera när den ställs och till vem.

2.2 Carl Sauer

Oavsett svårigheterna i att ge en tydlig definition av landskapsbegreppet är det desto lättare att lokalisera teoretiker som har haft ett stort inflytande på den geografiska disciplinen genom sina idéer. En av de som tidigt hade en inverkan på tankarna om landskap var Carl Sauer (1889-1975). Sauer betonade vikten av att landskapet skulle upplevas på plats, av experter inom geografin såväl som personer med mindre erfarenhet. Han menade också att kulturlandskapet är något som skapas:

"The cultural landscape is fashioned from a natural landscape by a cultural group. Culture is the agent, the natural area is the medium, the cultural landscape the result" (Sauer, 1963, s. 343).

Kultur, som även det, är ett begrepp svårt att definiera och få grepp om, även om det satt i förhållande till kulturgeografin kan ge oss en bättre förståelse av innebörden. Geografin kan nämligen skapa ett rumsligt perspektiv inom vilket vi kan studera det kulturella (Crang, 1998, s. 1). Oavsett komplexiteten hos

respektive begrepp finns det en centralitet i Sauers tankar om att landskapet kan förändras av oss, och gör det beroende på vad vi tycker om det. Detta gick emot den tidigare synen för landskap som utgick från naturdeterminism, att människan var relativ naturen och inte tvärtom. Genom Sauer blev kulturgeografen aktiv snarare än den tidigare synen på den som reaktiv (Wylie, 2007, s. 22).

Ytterligare en aspekt som betraktats av Sauer i tolkningen av landskap är den litterära betydelsen av ordet. Huruvida det är tyskans *Landschaft* med en stark koppling till det avgränsade geografiska området, eller *Landschap* i dess holländska betydelse, mer syftandes på hur landet uppfattas eller visualiseras (Wylie, 2007, s. 21). Denna språkliga koppling är något som även diskuterats av Olwig i hans "Recovering the Substantive Nature of Landscape". Där nämns "landskab" i dess skandinaviska betydelse - distrikt med egna traditioner och organisation, kopplat till de lagar och sägner som återfinns i området (Olwig, 1996, s. 633). Detta kan relateras till Sauers tankar om hur kulturen formar landskapet, men med en ytterligare komplicerande faktor av att vår uppfattning om begreppet utgår från dess språkliga betydelse. Än mer uppenbart blir det om ordet delas upp; när blir "land" till "landskap"? Den franske landskapsteoretikern Alain Rogers anser att de Montaignes uttryck "artialisation" utgjorde skapandeprocessen. Roger understryker att landskapet, genom artialisation, skapas från land både direkt och indirekt. Direkt, genom att fysiskt förändra landskapets attribut; eller indirekt, genom konstnärers gestaltning och tolkning av det. Det finns enligt Rogers ingen naturlig skönhet, utan istället behövs det att vi aktivt ser på, tolkar och skapar landskapet (Maciocco - Tagliagambe, 2009, s. 9f). På så vis blir land till landskap, landscape, landskab, landschap eller landschaft.

Sauers idéer kring landskapet fick stort inflytelse på den amerikanska kulturgeografiska disciplinen. Samtidigt blev det inte ett lika stort genomslag i Storbritannien, där kritik mot Sauer istället har uppkommit i många fall. Ett fokusområde för kritiken har varit hur Sauer lagt för stor vikt vid att uppleva landskapet på plats genom fältarbete. Endast det som finns på platsen är av betydelse, något som resulterar i att det sociala studerandet förbises. Kritiken menade att det kulturella upphöjdes ovanför allt annat och var isolerat från människors interaktion. Kulturen problematiserades inte i förhållande till landskapet utan blev en deterministisk kraft utifrån vilken politiska eller sociala olikheter och problem inte kunde förklaras (Wylie, 2007, s. 27f).

2.3 William George Hoskins

En av de mer inflytelserika brittiska geograferna var W.G. Hoskins (1908-1992). I synen på landskap är Hoskins' idéer centrerade kring det lokala och, i likhet med Sauer, finns ett fokus på empirin - materiella objekt som bör mötas och observeras direkt i landskapet. Med en bakgrund i historia riktade Hoskins kritik mot

förändringen av det engelska landskapet från första världskriget och framåt. Trots att det kritiska perspektivet kan ses vara bakåtsträvande är det möjligt att istället se det som början på studerandet av nostalgiska och melankoliska drag i synen på det engelska landskapet. Landskapet förändras och det som var tidigare kan inte återskapas varför det endast kan leva kvar som ett melankoliskt minne (Wylie, 2007, s. 30-34). Hoskins kritik var mot den samtida förändringen av landskapet, där bevarandet av landskap gick emot modernism och urbanism. Hans idéer kan ses ligga till grund för en syn på det engelska landskapet som delvis förstört sedan tidigare, vilket enligt Hoskins medför ett behov av att skydda den nationella naturen och kulturen - en retorik och ett tänk som går att härleda till många åsikter idag. Det Hoskins gjorde var att sätta det engelska landskapet i ett historiskt perspektiv, med kopplingar så långt bak som romanticismen (Wylie, 2007, s. 39f).

2.4 John Brinckerhoff Jackson

I ytterligare problematisering av landskapsbegreppet är det möjligt att diskutera hur vi kan förhålla oss till det utifrån vår kunskap och bakgrund. Både Sauer och Hoskins förespråkade en närhet till landskapet utifrån dess empiri - inte endast att befinna sig på platsen utan även att bli en del av den. På så vis kan de båda kallas för insiders, de hade genom sina studier en närhet och en koppling till landskapet. Men de skapade även en förståelse för landskapet utifrån ett akademiskt och distanserat perspektiv. Som experter inom området kunde de skapa inflytelserika grunder för landskapsbegreppet och kan dessutom kallas outsiders. Det här är en diskussion som tas upp av John Brinckerhoff Jackson; lever vi ständigt i landskapet eller är det möjligt för oss att beskåda det från utsidan, som ett konstverk (Wylie, 2007, s. 40f)?

I hans "Discovering the Vernacular Landscape" (1986) identifierar Jackson två identitetstyper hos människor och samspelet dem emellan. Vi är dels politiska varelser, med viljor och åsikter, diskuterandes vad som är rätt eller fel, bra eller dåligt. Men vi är också en del av jorden, vi är dess invånare och vi är det tillsammans med andra människor. Jackson menar att det är naivt att tro att tillvaron skulle upplevas individuellt. Det är mellan de här två identiteterna som komplikationer bildas - en dragkamp i det sociala samspelet uppstår, och landskap skapas i olika grupper närvaro. Jackson förklarar:

"No group sets out to create a landscape, of course. What it sets out to do is to create a community, and the landscape as its visible manifestation is simply the by-product of people working and living, sometimes coming together, sometimes staying apart, but always recognizing their interdependence" (Jackson, 1986, s. 12)

Följaktligen uppstår en diskussion kring vilken identitet som väger tyngst när vi förhåller oss till varandra genom landskapet. Jackson fortsätter:

”None of us is ever entirely political animal or entirely inhabitant; we are unpredictable mixtures of the two. We enjoy the dense vitality of the city only to complain that there are not enough green spaces where we can be alone with nature.” (Jackson, 1986, s. 12)

Jackson diskuterar också torget och den offentliga platsen som ett uttryck för våra åsikter. Det är på torget som vi synliggör våra åsikter som del av en grupp i samhället. Således menar Jackson att stadens offentliga platser inte ska uppfattas endast estetiskt eller miljömässigt utan även satt i deras historiska perspektiv. Den traditionella offentliga platsen, oavsett dess ursprung, kantas av bland annat symboler, tecken och bilder som inte är avsedda för det estetiska utan för att påminna folk om deras medborgerliga plats i samhället, samt för att utesluta utomstående (Jackson, 1986, s. 18).

2.5 Don Mitchell

År 1979 publicerade Peirce Lewis sin ”Axioms for Reading the Landscape: Some Guides to the American Scene”, med syfte att skapa riktlinjer för hur kulturlandskapet kan förstås. För Lewis var inte det primära att beskriva det estetiska utan varför landskapet ser ut som det gör. För att förstå detta presenterades sju axiom, nedan sammanfattade i korthet av Don Mitchell:

1. Landskap reflekterar det kulturella; vilka vi är och vad vi tycker, tänker och känner, även vilka vi kan bli. Landskap ser olika ut på grund av att kulturer ser olika ut.
2. Även de ting vi först inte anser spegla kultur gör det också.
3. ”Konventionella akademiska medel” kan inte användas för att läsa landskapet. Istället bör vi utnyttja det som faktiskt finns i landskapet, lära oss att aktivt se det.
4. Historien spelar roll för landskapets utformning.
5. Platsen spelar roll, det kontextuella spelar roll. Aktiviteter och händelser sker på specifika platser utifrån vad kulturen tidigare har bestämt.
6. Vad är möjligt utifrån de fysiska förutsättningarna? De kan ändras men de finns ändå där, skapar begränsningar och möjligheter för landskapets utformning.
7. Även om landskapet kan läsas av är det inte en lätt uppgift. Meningen i landskapet kan dock tolkas och förtydligas genom det visuella.
(Mitchell, 2008, s. 29f)

Mitchell ställde sig frågande till en del av innehållet i Lewis axiom och såg därför ett behov i att utifrån dem formulera sina egna axiom. Mitchells axiom tar en

ideologisk utgångspunkt för att röra sig bort från det ”uppenbara” och upplevda i landskapet. Det som är självklart i landskapet har svårt att ge en bild av hela situationen. Problematiken exemplifieras av Mitchell genom ett fotografi på en toalett, placerad i ett ruralt kaliforniskt landskap. Mitchell förklarar:

”The toilet in the field in and of itself, that is to say, provides very little evidence about the long history of struggle, often violent, between different factions of capital, between capital and the state, between capital and labor, and among laborers themselves, that give rise to the specific form of the landscape (and in which the landscape has always been such a crucial player), as well as specific items in the landscape. “ (Mitchell, 2008, s. 32)

Ur en mer analytisk och normativ aspekt etablerar Mitchell sina nya axiom, förklarande både för vad landskapet är och gör, samt för vad det kan vara. Mitchells nya axiom är kort sammanfattade nedan:

1. Landskapet är aktivt skapat genom en vilja. Det händer inte utan en anledning utan finns där för att någon vill att det ska finnas där.
2. Landskapet är funktionellt. Det finns en grund inom vilken kapital kan cirkulera, antingen som kapital i fysisk byggd form eller som arbetskraft.
3. Inget landskap är lokalt. Det kan finnas större likheter mellan det som ligger nära varandra jämfört med det längre bort, men hur grundläggande är detta i frågan om landskap? Landskapet har skapats genom kopplingar i nätverk med global koppling. Hur långt kan man egentligen dra det?
4. Historien spelar roll. Historien formar landskapet, både i form av vardagshändelser och större händelser. Så formas även möjligheterna för landskapets framtida förändring. Det som finns i landskapet är inte endast ett värde i form av kapital utan även ett värde i form av historia, berättelser, osv. Den som har makt att förändra landskapet har makt att visa hur historien har sett ut. Hur är landskapet utformat utifrån den förlorande sidan?
5. Landskap är makt. För att kunna läsa landskap behövs kanske ingen kännedom om landskapet i sig utan snarare hur folk förhåller sig till det? Landskapet är inte ett resultat då det hela tiden är aktivt och föränderligt.
6. Landskap är en rumslig form av social rättvisa. Vad kan landskapet i dess fysiska form visa vilka det är som lever där och vilken ställning de har i samhället jämfört med andra? Hur speglar landskapet åsikter? Claval, 2011, s. 474

Mitchell avrundar förklaringen av sina nya axiom med att uttrycka ett behov i att uppmärksamma social rättvisa i landskapet, mycket för att landskapet just är skapat genom konstellationer av social rättvisa. Vidare menar Mitchell att landskapets roll är central för att när vi går ut så är det är allt vi ser, men samtidigt även allt vi inte ser. Trots att det inte må vara möjligt att direkt avläsa landskapet och dess betydelse kan vi tolka undersöka och analysera det; hur det har skapats, vad det har för historia, hur olika maktförhållanden ser ut inom det. Genom att göra detta kan vi bilda oss en förståelse för hur en mer rättvis värld kan skapas.

Till skillnad från Lewis anser Mitchell det nödvändigt att använda sig av det som Lewis ansåg vara ”konventionella akademiska medel”. Bland dessa nämner Mitchell studerande av arkiv, teoretiserande, etnografisk analys och att på ett kritiskt vis läsa den vetenskapliga litteraturen. En förståelse kan inte uppnås endast genom att se på och befinna sig i landskapet (Mitchell, 2008, s. 46f). Som Mitchell förklarar det i artikelns avslutande stycke:

”Reading the landscape can raise important questions, but it can rarely answer them. To provide answers, which is always the first step in making change in the landscape, requires a different theory and methodology for understanding what the landscape is and how it operates. These new axioms, I hope, will provide a starting point for this methodology at least as fruitful as Peirce Lewis’s once were.” (Mitchell, 2008, s. 47)

2.6 Nancy G. Duncan och James S. Duncan, William Cronon

Ovan teorier angriper landskapsbegreppet på ett i många fall övergripande sätt och diskuterar de generella riktlinjerna. Det kan för uppsatsens syfte vara intressant att nämna litteratur som beskriver specifika landskap och hur de hanteras av människorna som lever där. Ett tydligt exempel på sådan litteratur är ”The Aesthetics of the Politics of Landscape Preservation” av Nancy G. Duncan och James S. Duncan (2001). Artikeln behandlar staden Bedford i Massachusetts, USA, och hur landskapet där används genom ett bevarande av den omkringliggande naturen samt vad detta har för betydelse. Duncan och Duncan förklarar:

”We argue that the celebration of the natural environment and the claimed uniqueness of a local landscape divert attention away from the interrelatedness of issues of aesthetics and identity on the one hand and social justice on the other.” (Duncan - Duncan, 2001, s. 388)

Med andra ord beskriver artikeln vad som kan ses vara den ”egentliga” användningen av landskapet. Artikelförfattarna tar även upp deras position i förhållande till att analysera Bedford. De har ingen personlig koppling till staden och därför inte heller något intresse av att behålla det status quo som finns där, innebärande att de skulle kunna analysera en struktur som boende annars kan missa att notera (Duncan - Duncan, 2001, s. 389).

Duncan och Duncan ger en förklaring till hur vår förståelse av landskap kan ändras beroende på de ordval som används. När ett landskap blir till ett slags kulturkapital för samhället är det lätt för ord med en negativ klang som

”exkluderande” att istället bli till det mer positiva ”exklusivitet”, något som i termer av landskap är efterfrågat. Kopplingen mellan vissa sociala identiteter och dess omkringliggande landskap har förstärkts genom politiska, sociala och ekonomiska aktiviteter. Istället för att se processen som ett exkluderande i hopp om att stärka kopplingen mellan landskapet och sociala identiteter ses det som ett bevarande av landskapet. Detta kan även vara huvudtanken med bevarandet snarare än ett socialt exkluderande (Duncan - Duncan, 2001, s. 390):

”It is not certain types of people that are to be excluded; rather, it is any increase in the number of houses that is to be avoided.” (Duncan - Duncan, 2001, s. 390)

Artikeln vill ge en förklaring till det estetiska i landskapet och hur detta kan ses vara kopplat till det politiska. Det är svårt att härleda uppskattningen till det estetiska i landskapet till något annat än en fråga om smak. Huruvida den smaken sedan har uppkommit kan vara än svårare att förklara. Därför blir frågor kring detta generellt betraktade som personliga, spontana och utan en koppling till ideologi:

”... what we are arguing here is that there is often an aestheticization of the politics of the aesthetic precisely because the aesthetic is seen as potentially undermined by politics but nonideological in itself” (Duncan - Duncan, 2001, s. 393)

Det uppstår således en problematik kring värderandet av åsikter gällande det estetiska i landskapet när politiska beslut ska fattas för utformningen och förändringen.

Efter att i artikeln ha redogjort för Bedfords utformning och historia återkommer Duncan och Duncan till frågan kring smak och användningen av landskapet när de pratar med boende i staden om exkluderande. Hos de svarande uttrycks det inte att det är en fråga om segregation eller ett exkluderande. Som beskrivet tidigare handlar frågan inte om vem som bor i området utan snarare om att ha god smak och ett bevarande av ”det gröna rummet” i landskapet, med ett fokus på skogs- och våtmark. Bedford beskrivs som speciellt av de som bor där, därav behovet av att bevara området som det är (Duncan - Duncan, 2001, s. 397). Därutöver kan en reflektera över vad det är som egentligen bevaras i termer av ”natur”. Duncan och Duncan tar upp två definitioner av natur; dels den tämjda och idylliska naturen, samt den vilda naturen - vildmarken (wilderness), vilken de fokuserar på i artikeln. Synen på naturen har en historisk tillika social koppling och det nämns hur medlemmar med hög social status under tidigt 1900-tal lärde samhällets barn att uppskatta naturen (Duncan - Duncan, 2001, s. 399).

Även William Cronon har diskuterat vilken betydelse natur och vildmark har för människan. Han menar att vår uppskattning av att vistas i den orörda naturen är något som har skapats med tiden, genom vår kultur. Från att ha sett vildmarken

som ett öde landskap, endast beskrivet med negativa termer, med kopplingar till bibliska berättelser om en vildmark som var synonymt med det ondskefulla och mörka. Till att snarare liknas vid himmelriket vid slutet av 1900-talet (Cronon, 1995, s. 70-72). Det ironiska, menar Cronon, är att den uppskattning för vildmarken som kom då utgick till största delen från belevade stadsbor. De boende på landet med erfarenhet av att arbeta med det orörda landskapet upphöjde det inte till något ideal (Cronon, 1995, s. 78f):

”The dream of an unworked natural landscape is very much the fantasy of people who have never themselves had to work the land to make a living-urban folk for whom food comes from a supermarket or a restaurant instead of a field, and for whom the wooden houses in which they live and work apparently have no meaningful connection to the forests in which trees grow and die.“ (Cronon, 1995, s. 80)

I det fall där vi upphöjer den vilda naturen som en plats där vi hör hemma distanserar vi oss från det liv som vi verkligen lever, vilket kan medföra en bristande syn på ansvar och en rättfärdig syn på våra liv i närhet av naturen. Detta skapar följaktligen incitament för varför vi behöver skärskåda hur vi ser på naturen, och vår koppling till den. Det blir problematiskt om vår syn på naturen utgår ifrån att äkthetens värde ligger i det av människan orörda (Cronon, 1995, s. 80-83). Cronon förklarar:

”... is merely to rake to a logical extreme the paradox that was built into wilderness from the beginning: if nature dies because we enter it, then the only way to save nature is to kill ourselves.” (Cronon, 1995, s. 83)

För att återvända till artikeln av Duncan och Duncan; naturen i Bedford omnämns som ett kulturarv i behov av att bevaras till nästkommande generationer. Men samma natur som förgylls i skyddande termer har utsatts för påverkan och förändring av människan under tidigare perioder. Naturen i Bedford är alltså inte så ”orörd” som många av stadens invånare uppfattar den. De förändringar som amerikanska urinvånare utförde när de brände delar av skogen kan alltså diskuteras om det är naturligt eller kopplat till kultur. Även idag, med arkivering och kontroll av vad som växer där, kan en fråga sig hur orörd naturen är (Duncan - Duncan, 2001, s. 402f).

2.7 Nimby och Yimby

Även om det inte är ett begrepp som förekommer i artikeln av Duncan och Duncan är onekligen ”not in my back yard” (förkortat ”nimby”) något som är starkt kopplat till diskussionen de för. Uttrycket kan spåras tillbaka till 1970-talet och användes då i samband med protester mot etablering av kontroversiella

institutioner. Definitionen är idag mer öppen för vad för typ av verksamhet eller aktivitet som planeras, det centrala för begreppet är att inställningen är positiv till etablerandet så länge det inte är just i respektive lokala område. Det som alltså bör understrykas är det possessiva pronomen ”my” i meningen. Som Gerdner och Borell formulerar det:

”The expression NIMBY refers only to the type of opposition that while accepting the value of the work that would be carried out, cannot accept that the establishment should take place in the local neighborhood rather than elsewhere.” (Gerdner - Borell, 2003, s. 60)

Värt att understryka är också hur uttrycket kan komma att uppfattas. Både på den engelska (Wikipedia B, 2015) samt den svenska versionen (Wikipedia A, 2015) av Wikipedia anges det att nimby är ett uttryck som används pejorativt. Till påståendet att det skulle användas i ett sådant syfte finns dock inga källor angivna. På den engelskspråkiga Wikipedias sida för uttrycket används tre källor för den grundläggande betydelsen; Oxford, Cambridge och Macmillan dictionary - inte heller någon av dessa källor beskriver att uttrycket används pejorativt. Likväl är det Wikipedias definition som är det första resultatet som dyker upp när uttrycket söks efter på Google. Motsatsen till “nimby” är “yimby”, vilket står för “yes in my back yard” (Yimby Stockholm).

2.8 Avslutande av teori

Vad som framgår av teorierna ovan är att det är svårt att ge ett direkt svar på frågan om vad landskap är. Följaktligen blir det även svårt för oss att veta hur vi som människor förhåller oss till landskapet, både utifrån vårt eget perspektiv samt andras. Något som tas upp i flera fall är inte endast relationen mellan människa och landskap utan även den relation som finns mellan människor genom landskapet. De olika teorierna kommer att i uppsatsens analys därför inte värderas till enskilda sanningar utan istället som en sammantagen grund utifrån vilken diskussioner kan uppstå.

3 Metod och material

Uppsatsens syfte är att behandla ämnet på ett objektivt vis. Med grund i detta finns det ett behov för mig själv att ifrågasätta min egen objektivitet i förhållande till vad som presenteras. Jag är själv aktiv i den debatt som gäller Stockholms utveckling och har varit med och tagit del av diskussioner i bland annat Yimby Stockholms Facebook-grupp. Som uppväxt i Stockholm är jag intresserad av stadens utveckling och följer den dagligen. Jag kan även, sett till mitt valda fokusområde, relatera till den positionering som Duncan och Duncan framlade relativt Bedford (se s. 8) - jag har inget intresse av att behålla ett status quo i Hammarbyhöjden - Björkhagen på grund av att jag inte har någon personlig koppling till området. Detta kan vara positivt i den mån att jag har möjlighet att se sådant som andra med den kopplingen inte gör.

Frågan som behandlar var personer positionerar sig i debatten kan uppfattas av vissa som känslig. Sett till etiska överväganden är det därför viktigt att jag förhåller mig på ett respektfullt vis gentemot de personer jag kommer i kontakt med och som har olika perspektiv och åsikter i debatten. Jag har i de försök som har gjorts till att få intervjuer, samt i framläggandet av enkätundersökningar, betonat det vetenskapliga perspektivet bakom uppsatsen. Utifrån medvetenheten om min egen positionering i förhållande till ämnet så är det mindre intressant för uppsatsens syfte att få fram ett vinklat resultat. Det som istället är viktigt är att undersöka om det finns attityder, oavsett vilka det är, för att sedan diskutera dem och koppla till teori.

3.1 Metodval

3.1.1 Kvantitativ metod

Då uppsatsens syfte i stor del relateras till en teoretisk diskussion ansåg jag att kvalitativa metoder generellt sett skulle besvara mina frågor bättre. Det har genom arbetet med planprogrammet för Hammarbyhöjden - Björkhagen redan gjorts flertalet analyser genom kvantitativ metod, relaterade till bland annat markanvändning. Därför ansåg jag inte att det fanns något behov av att utföra en egen analys genom exempelvis GIS, istället används de kartor som presenteras i planprogrammet. Den kvantitativa metoden som dock genomfördes var att genom enkätundersökningar få fram svar på hur attityderna både till planering generellt samt till det aktuella planprogrammet såg ut. De två grupper som valdes var dels Yimby Stockholms Facebook-grupp och dels Facebook-gruppen Rädda

Hammarbyskogen. Den senare gruppen valdes ut på grund av det större medlemsantalet, jämfört med gruppen Skydda Nytorps Gärde. Population kan för Yimby Stockholm definieras som "Positivt inställda till bebyggande i Stockholm generellt och för planprogrammet specifikt". Den population som genomfördes kan för Rädda Hammarbyskogen definieras som "Negativt inställda till bebyggande i Stockholm generellt och för planprogrammet specifikt". Urvalet som jag hoppades att uppnå var så många som möjligt i respektive Facebook-grupp.

Jag valde att inte inkludera statistik över enkätsvaren i uppsatsen av anledningen att jag ansåg antalet svarande vara otillräckligt. Med 59 svar från Yimby Stockholm och 29 svar från Rädda Hammarbyskogen skulle det statistiska sambandet bli svagt och missvisande för populationen som helhet. Vad jag dock hade möjlighet att använda, för att vidare bilda mig en uppfattning om vilka attityder som fanns, var de kommentarer som gavs i sista delen för enkäterna där respondenten gavs möjligheten att skriva fritt.

3.1.2 Kvalitativ metod

Intervju valdes som metod för att ge en mer personlig framställning av de åsikter som framställs i uppsatsen (Cloke *et al*, 2004, s. 151). Metoden sågs även som ett sätt att genom respondenten få tillgång till annan information som kunde leda arbetet vidare, möjligen andra personer att intervjua eller dokument, artiklar eller liknande att diskutera. Något som även var viktigt för mig genom utförandet av de tänkta intervjuerna var just att intervjua personer med olika åsikter kring ämnet. Jag visste att jag, utifrån min egen positionering som nämnts tidigare, behövde iaktta respekt i formuleringen av frågor till de som är av en annan åsikt än jag själv. Respondenten kan i intervjuer uppfatta en maktutövning gentemot densamme, även om det inte är något jag själv är medveten om (Flowerdew - Martin, 2005, s. 113). Nackdelen med intervju som metod är att det material som skapas kan vara personligt vinklat av personen som blir intervjuad. Därför utgick valet av intervjuobjekt från ett fokus på talespersoner, som förhoppningsvis reflekterar över de åsikter som framläggs genom intervjun och anpassar dessa efter den grupp som de representerar. Vad som också användes var en diskussion av vad som sades i Rädda Hammarbyskogens Facebook-grupp (se nedan diskussion av att använda material från Facebook).

3.2 Material

Jag fick i stor del fram det material jag ville ha till uppsatsen. Det finns gott om litteratur kring landskap och dokumenten för planprogrammet är av offentlig handling. Desto svårare var det att få fram material som kan relateras till de attityder som uppkommit i relation till planprogrammet. Detta var därför syftet

med att utföra intervjuer och enkätundersökningar som kunde ge mig en grund att stå på. Den statistiska biten av enkätundersökningarna ansågs dock vara för svag för att användas och jag lyckades endast genomföra en intervju med talespersonen för Yimby Stockholm, trots försök att få representanter från Rädda Hammarbyskogen att ställa upp. Vad som användes som en kompletterande källa var information från Facebook. Både Rädda Hammarbyskogen och Skydda Nytorps Gärde är Facebook-grupper med ett innehåll som är öppet för allmänheten. I användaravtalet för Facebook uttrycks följande under rubriken ”Sharing Your Content and Information”:

”When you publish content or information using the Public setting, it means that you are allowing everyone, including people off of Facebook, to access and use that information, and to associate it with you (i.e., your name and profile picture)” (Facebook A, 2015)

Det finns dock inget syfte för mig att koppla ihop den information som presenteras i uppsatsen med specifika användare. Jag har försökt att hitta information om hur en kan hantera information från Facebook i vetenskapliga uppsatser men i brist på resultat kring detta har jag förhållit mig till refererandet av informationen som till ett användande av andra internet-källor.

Mycket av det material som presenteras i uppsatsens bakgrund utgår från Stockholms stad. Detta är för att ge läsaren en grundläggande uppfattning om Hammarbyhöjden - Björkhagen utan att ha varit på platsen för att bilda sig en egen uppfattning. De dokument som har använts är officiella och finns att tillgå genom Stockholm stads hemsida. Insamlingen problematiserades dock något av att de olika dokumenten var placerade på olika delar av hemsidan med avsaknad av en tydlig sammanställning av samtliga dokument, samt deras innehåll. Vad som även var försvårande till en viss del var att skapa sig en överblick över dokumentens ålder i planeringsprocessen för att på så vis ge rätt information om de beslut som ligger senast i tiden. Samtliga dokument är tydliga med att belysa de åsikter som finns i koppling till planprogrammet och har som avseende att ta upp och diskutera dem.

Som komplement till den information som gavs kring Hammarbyhöjdens och Björkhagens historia genom plandokumentet använde jag mig av Stockholmskällan. Den digitala databasen drivs av Stockholms stad och är ett samarbete mellan muséer, bibliotek och andra instanser (Stockholmskällan). Webbplatsen ger besökaren tillgång till olika sorters historiskt material av vilket jag använde information om bebyggelsen i Hammarbyhöjden och Björkhagen. Annan information om de två stadsdelarna kunde ges genom en bostadsrättsförening och bostadsföretaget Stockholmshem, ett allmännyttigt bostadsföretag ägt av Stockholms stad (Stockholmshem A). Även Stockholms stadsmuseum användes för att få fram information om Hammarbyhöjden och Björkhagen, då i form av deras klassificering av kulturhistoriskt värde.

Flera tidningsartiklar har använts för att skapa en bild av de attityder som finns kopplade till både Stockholms planering generellt och till det aktuella planprogrammet. Det har i artiklarna gjorts intervjuer med personer som har varit betydelsefulla i utformningen av de attityder som uppsatsen diskuterat, även debattartiklar har använts i materialet. Både Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet är tidningar som är kända av många och som har en relativt stor trovärdighet som nyhetsförmedlare. För artiklar med ett mer lokalt fokus på Hammarbyhöjden - Björkhagen som område, bland annat med intervjuer av representanter, har den internetbaserade tidningen StockholmDirekt använts. Tidningen fokuserar på lokala nyheter i Stockholm och har en upplaga för Årsta/Enskede till vilken både Hammarbyhöjden och Björkhagen räknas. I syftet att hitta material som i andra källor skulle kunna uppfattas vara alltför lokalt eller specifikt har tidningen varit en god tillgång. Min uppfattning är att de artiklar som använts inte har tenderat att framställa materialet på ett vinklat vis, även om en kan reflektera över artikelförfattarens position i förhållande till planprogrammet.

Wikipedia är en källa som är värd att ifrågasätta i dess trovärdighet. I uppsatsen är detta något som har diskuterats i samband med att Wikipedia användes som källa i Rädga Hammarbyskogen för att ge en definition av vad uttrycket ”nimby” betyder. Därför sker min användning av Wikipedia inte utifrån att skapa mig en egen definition av uttrycket utan för att ge läsaren en förståelse om hur ”nimby” som uttryck kan komma att uppfattas. Genom Wikipedias redovisning av källor kunde jag dock få tillgång till artikeln av Gerdner - Borell (2003) som sedan användes för att förklara uttrycket ytterligare.

4 Bakgrund

Hammarbyhöjden är en stadsdel belägen i södra Stockholm. Enligt bostadsföretaget Stockholmshem så är områdets attraktivitet baserad på närheten både till grönområden samt till närheten till centrala Stockholm. Företaget uppskattar tiden för att ta sig in till city, med tunnelbana från stationerna Hammarbyhöjden eller Skärmarbrink, till 12 minuter. Områdets natur beskrivs vara bestående av lummiga gårdar och parker, med Årstaviken och Nackareservatet inom gångavstånd. Även Björkhagens närhet till naturen nämns av Stockholmshem, i och med att området har ”Nackareservatet och den välkända Sörmlandsleden alldeles inpå knuten”. Antalet bostäder i Hammarbyhöjden och Björkhagen uppskattas av Stockholmshem till att vara ungefär 5100 respektive 3200 (Stockholmshem, HH BH).

4.1 Historia

Bebyggelsen och utformningen av både Hammarbyhöjden och Björkhagen som stadsdelar tog sin början under 1930- och 40-talet. Funktionalitet och bebyggelsens anpassning efter naturen kan ses som två centrala teman för de bägge områdenas dåtida utveckling (Stockholms spår HH, 1998). Som beskrivet om Hammarbyhöjden:

”Mellan husen skulle det finnas träd, grönska och lekplatser för barnen. Lägenheterna planerades så att de fick mycket ljus. Det skulle vara lätt att vandra igenom huskroppen för att på det sättet bukt med tuberkulosen, den tidens stora folksjukdom.” (Stockholms spår HH, 1998)

Bakgrunden till bebyggelsen låg i den trångboddhet som var stor i Stockholm under början på 1900-talet, med en följd av statligt stöd för att öka byggandet av bostäder. Arkitekturen i Hammarbyhöjden bestod genomgående av funktionalistiska ”smalhus”, med ett våningsantal på 3-4 våningar och 8-10 meters djup på huset. För att få bukt med en sjunkande nativitet, sammankopplad med dåliga bostadsförhållanden, inrättades ”barnrikehus”. Dessa hus kunde byggas och befolkas genom subventioner och hyresbidrag, vilket hände ibland annat Hammarbyhöjden med en början år 1938 (Stockholmshem HH2, 1998, s. 2-6). Storleken på lägenheterna i husen, med två rum och kök, ansågs vid den tiden vara lämpligt för en familj. Men genom en förändrad syn på tillräckliga bostadsförhållanden sågs många barnfamiljer flytta från Hammarbyhöjden, det fanns vid den tiden inga större lägenheter i husen. Det beslutades år 1983 av

Stockholms kommunfullmäktige att den äldre ytterstaden skulle rustas upp. För Hammarbyhöjden innebar detta både att mindre lägenheter i gamla hus kunde slås ihop, samt ett uppsatt mål om att ca 1000 nya lägenheter skulle byggas. Resultatet blev 750 nya lägenheter samt en mer spridd sammansättning av lägenheternas storlekar, år 1991 var andelen enpersonshushåll i Hammarbyhöjden 71 %. I koppling till förnyelsen i området skrivs det att ”Hammarbyhöjden utgör en värdefull kulturmiljö vilket ställer krav på hänsyn vid utformningen av nya hus” (Stockholms hem HH2, 1998, s. 8f).

Bebyggelsen i Björkhagen är, som i Hammarbyhöjden, till större delen utformad med 3 våningars smälhus, men där finns även högre punkthus samt områden med lägre karaktär. Jämfört med andra liknande förorter anses bebyggelsen vara mer varierad. Bebyggelsen av området genomfördes framför allt under perioden 1946-1950. Den norra delen av Björkhagen, med Nackareservatet i anslutning, har till en högre grad varit mer obebyggd - de centrala och södra delarna förtätades däremot i mitten och slutet av 90-talet (Britts grannar BRF).

4.2 1997 års områdesprogram för Hammarby

Utifrån Stockholm stads översiktsplan år 1995 med tillhörande samråd inleddes områdesprogram för Stockholms 24 stadsdelsområden. I områdesprogrammet för Hammarby ingick, tillsammans med flera andra stadsdelar, både Hammarbyhöjden och Björkhagen. I inledningen beskrivs Hammarby i liknande ordalag som både Hammarbyhöjden och Björkhagen blivit beskrivna med tidigare med ett fokus på grönområden och kommunikationer. Det uppstår redan här en motsättning mellan planeringen av ny bebyggelse och de existerande grönområdena. Detta syns tydligast genom meningarna ”Möjligheterna att komplettera med ny bebyggelse är begränsade, såvida man inte tar grönytor i anspråk” samt ”Viktiga grönområden och grönstråk som förbinder Hammarby med Nacka friluftsområde bör värnas” (OP97, 1997, s. 1). Områdesprogrammet tar upp dessa grönområden i en egen del med namnet ”Natur och rekreation”. Här nämns bland annat Nacka friluftsområde, som idag är naturreservat, som ligger i östlig riktning relativt Hammarby. Trots att största delen ligger utanför Hammarby anses det vara ett viktigt naturområde för de boende i närliggande stadsdelar (OP97, 1997, s. 8). Både Stockholm stads och Nacka kommuns delar av området blev naturreservat år 2006 (Stockholms stad A, 2015).

Fortsättningsvis nämns även det grönstråk i vilket Hammarbyskogen ingår. Skogen beskrivs vara en förbindande länk till de centrala delarna av Stockholm från Nacka friluftsområde. Återigen nämns hur grönområdena likt dessa värderas högt:

”Viktiga grönområden och grönstråk som förbinder stadsdelarna med Nacka friluftsområde bör värnas. Stråken är i delar brutna bland annat av större

trafikleder och bör så långt möjligt förstärkas och länkas samman” (OP97, 1997, s. 8)

För att ta upp samma sak några rader längre ner:

”De större grönområdena i området bör bevaras” (OP97, 1997, s. 8)

Stadsdelarnas bebyggelse, som beskrivits tidigare i Hammarbyhöjdens och Björkhagens fall, är likartad i dess utformning och innehar ett stort kulturhistoriskt värde. Det är därför, enligt områdesprogrammet, nödvändigt att till största delen bevara stadsdelarna oförändrade. Detta är något som gäller både för förändringar på existerande bebyggelse i form av färgsättning och yttre attribut, men ny bebyggelse kommenteras genom följande:

”Stadsdelarna bör inte förtätas inom de bebyggda delarna. Kompletteringsbebyggelse skall både vad gäller placering, skala, materialval och detaljutformning anpassas till befintlig bebyggelse” (OP97, 1997, s. 10)

Detta visualiseras även i kartan på s. 11 med Hammarbyhöjden och Björkhagen markerade som ”områden där särskild uppmärksamhet behöver ägnas åt kulturhistoriska värden (enligt Stockholms stadsmuseum)” (OP97, 1997, s. 11).

Denna syn överensstämmer, tillsammans med vad som tidigare påpekats om grönområden, med de förändringar som tas upp bland områdesprogrammets framtidsfrågor. Bebyggelsen som föreslås i Hammarbyhöjden och Björkhagen är lokaliserad till kvarter som tidigare varit industri eller obebyggda. Fokus ligger även på bebyggelse i de båda stadsdelarnas södra eller centrala delar, alltså inte i de områden där stadsdelarna gränsar till Hammarbyskogen i norr respektive öst (OP97, 1997, s. 13-15).

Att Hammarbyhöjden och Björkhagen betraktas ha en värdefull kulturmiljö har redan nämnts flera gånger tidigare. Stockholms stadsmuseum, med ett ansvar för att lokalisera och definiera bebyggelse av kulturhistoriskt värde, har faktablad för både Hammarbyhöjden och Björkhagen. ”Information till Dig som äger ett kulturhistoriskt värdefullt hus i ytterstaden” ger en översikt för respektive stadsdel där byggnaderna är klassificerade efter deras kulturhistoriska värden. Större delen av bebyggelsen i både Hammarbyhöjden och Björkhagen beskrivs av Stockholms stadsmuseum som ”särskilt kulturhistoriskt värdefull”. I faktabladen finns även information direkt riktad till personer som äger eller förvaltar en byggnad som är kulturhistoriskt värdefull, hur de bör förhålla sig till den miljö där de bor. Informationen kan till stor del relateras till det perspektiv som fanns i 1997 års områdesprogram för Hammarby - de estetiska aspekterna ska bibehållas utefter existerande bebyggelse (Stockholms stadsmuseum, 2009, HH BH).

4.3 Stockholms översiktsplan - Promenadstaden

Stockholms nuvarande översiktsplan (ÖP) antogs den 15 mars 2010 av kommunfullmäktige. Redan i inledningen till dokumentet nämns hur det finns utmaningar att lösa i planerandet och byggandet av Stockholm, på mer eller mindre direkta vis. I inledningen nämns också grönområden, att fler invånare ska ha tillgång till dem och att det ska anläggas nya parker (ÖP, 2010, s. 1). Grönområden är ett återkommande tema i många andra delar av ÖP. Bland annat satt i relation till det tidigare planeringsarbetet genom ÖP99 och markanvändningen där:

”Det har samtidigt blivit uppenbart att det krävs en nyanserad bild på kvaliteterna i stadens grönområden och ett större helhetsperspektiv för att en kompletterande bebyggelse verkligen ska bidra till en positiv utveckling av stadsmiljön.“
(ÖP, 2010, s. 5)

Stockholms olika kvalitéer beskrivs möta varandra - vatten, grönska, en historisk stadskärna, en nutida bebyggelse. Det nämns också att staden växer och ska göra det på ett klokt vis, tillsammans med de som bor där. En underliggande dragkamp i värden kan hittas i följande två meningar:

”Stockholms översiktsplan tar sin utgångspunkt i ett växande Stockholm. Den gör det genom att ta tillvara de historiska kvalitéer som skapats under hela stadens växt, men skapar också förutsättningar att läka de sår som lämnats i stadsväven.” (ÖP, 2010, s. 1)

Invånarna ska kunna tillgå en varierad stad, ett ”Stockholm i världsklass”. Det viktiga i ett fungerande samspel mellan olika intressen finns även skrivet i ÖP:s del för ”Utmaningar för framtidens stadsbyggande”. En slutsats dras om att det både finns en kvalitet och en svårighet med att på en begränsad yta tillgodose flera önskemål (ÖP, 2010, s. 6). Intressen för utformning och utveckling dyker upp i olika former genom ÖP: gällande långsiktigt hållbar tillväxt (ÖP, 2010, s. 9), allmänna intressen och riksintressen (ÖP, 2010, s. 11), intressen hos boende (ÖP, 2010, s. 17) och hos företag (ÖP, 2010, s. 38). Att intressen, enligt ÖP, skall vägas mot varandra i planeringsprocessen framgår tydligt då just ordet ”intresse” finns med i olika form (sammansatt eller inte) på 29 av ÖP:s 88 sidor. Detta jämfört med orden problem på 9 sidor, konflikt på 3 sidor, avvägning på 5 sidor. Värt att nämna är även hur intressen har lokaliserats i ÖP till det gemensamma rummet; bosättning som sker utifrån gemensamma nämnare som bakgrund och intressen (ÖP, 2010, s. 17). Något konkret förslag på en lösning gällande meningsskiljaktigheter i planeringen nämns inte i ÖP. Istället blir mindre områden avgränsningarna inom vilka lösningar ska framkomma, med hjälp av övergripande strategier samt dokument och andra underlag som ÖP hänvisar till. Detaljplanerna blir därmed styrande för vilken utveckling som en stadsdel får, med hjälp av analyser för exempelvis markanvändande - utifrån områdets egenskaper. Förändringar i stadsmiljön sker utifrån behov och förutsättningar på lokal nivå (ÖP, 2010, s. 44). Men människor placerade lokalt ska även ha möjligheten att

hjälpa planeringen i dess utformning utifrån de behov som finns där de bor eller vistas (ÖP, 2010, s. 46). Fokus på det lokala rummet återkommer även mot slutet av ÖP när dess syfte förklaras vara vägledande för markanvändning utan att vara juridiskt bindande. Tanken är att planeringsprocessen ska underlättas genom att ett övergripande dokument som ÖP redogör för den generella bilden av hur Stockholm utvecklas (ÖP, 2010, s. 79).

Enligt ÖP finns det ett intresse av att öka variation och utbud av bostäder i samtliga stadsdelar, varpå ny bebyggelse genom förtätningar blir aktuellt i många områden. Dessa förtätningar prioriteras utefter redan goda etablerade kommunikationer för att sedan utnyttja marken på ett så effektivt vis som möjligt - något som kan innebära att bebyggelse uppkommer på till exempel ett grönområde men att man samtidigt höjer kvaliteten på parkerna i området (ÖP, 2010, s. 45). Människor som redan bor eller vistas på en plats där det byggs nytt påverkas av det på olika vis:

”En successiv utveckling av stadsbebyggelsen innebär alltid konsekvenser för de som bor och verkar i det aktuella området. Dessa konsekvenser är normalt ökad trafik, ändrad parkeringssituation, inanspråktagande av ytor som inte är bebyggda, nya ljusförhållanden och förändrad utsikt i närliggande bebyggelse. I en växande stad behöver denna typ av förändringar för omgivningen normalt accepteras om inriktningen för en trygg och levande stadsmiljö ska kunna nås.“ (ÖP, 2010, s. 45)

Förutom den utveckling och förändring av Stockholm som ÖP tar upp, bland annat i de delar som nämnts ovan, diskuteras även stadens estetiska och historiska aspekter. Stockholm växer och förändras som en följd av detta, det finns dock samtidigt en utmaning i att värna om helhetsbilden i stadslandskapet. För att vägleda i denna dragkamp om spridda värden har Stockholms stad en Byggnadsordning, en del av den tidigare översiktsplanen från 1999. I den visas bland annat karaktärsdrag för stadsdelar och kulturhistoriska värden. En karta över stadsbyggnadskaraktär i Stockholm visas på s. 31 i nuvarande ÖP (ÖP, 2010, s. 31).

4.4 Planprogram för Hammarbyhöjden - Björkhagen

Det går att, genom flera dokument från Stockholms stads stadsbyggnadskontor, att följa processen som har lett fram till det nuvarande programförslaget. I januari 2015 redovisades programsamrådet och ett ställningstagande inför fortsatt arbete lades fram. Dokumentet illustrerar även de steg som har följts från den tidiga dialogen till idag. Planprocessen för programmet har sett ut som följer:

1. Start-pm, 7 februari 2013
2. Informationsmöte, 19 mars 2013

3. Tidig dialog, 14 maj 2013
4. Utredningar
5. Samråd från 6 maj till 24 augusti, 2014
6. Samrådsmöte, 14 maj 2015
7. Ställningstagande efter samråd, andra kvartalet 2015
8. Godkännande i stadsbyggnadsnämnden, tredje kvartalet 2015 (Stockholms stad B, 2015)

Programmet har formats utifrån den tidiga dialogen med aktörer och boende i området, något som föreslogs i samband med start-pm i februari 2013. De två tidiga mötena i mars och maj under 2013 skapade sedan ett ramverk som ligger grund för planprocessens tidiga skede. Bland annat etablerades en maillista vid den tidiga dialogen den 14 maj, vilken har använts för att dela ut information och utföra enklare enkätundersökningar (Stockholms stad B, 2015).

Bakgrund till programmet dyker upp i flera dokument och på stadsbyggnadskontorets hemsida. I remiss- och samrådsredogörelsen för programmet Hammarbyhöjden och Björkhagen ges både en bakgrund till programmet och beskrivning av syftet. Där sätts programmet i relation delvis till ett behov av bostadsbyggande, med ett mål om att fram till år 2020 bygga 40000 nya bostäder i Stockholm (Stockholms stad C, 2014). Detta satt i jämförelse med målsättningen för regeringen, vilken är att i hela Sverige bygga minst 250000 nya bostäder fram till år 2020 (Regeringen, 2015). Ett mål som diskuterats i dess möjlighet och rimlighet till utförande (SBI, 2015, SvD, 2015). Även i det program som låg ute för samråd under sommaren 2014 nämns en ökning av människor och bostäder redan i den inledande sammanfattningen. Detta sätts i förhållande till ÖP:s riktlinjer för den centrala stadens utvidgning, inom vilket Hammarbyhöjden och Björkhagen ingår som en del av söderort (Stockholms stad D, 2014, s. 2). Förutom befolkningsökningen är en central utgångspunkt för programmet att koppla samman stadsdelarna till de två stadsutvecklingsområdena i nära anslutning: Hammarby Sjöstad i norr och Söderstaden i väster (Stockholms stad D, 2015 s. 6)

Naturen ses vara central för de boende - närhet till grönska i form av Hammarbyskogen, Nytorps Gärde och Nackareservatet. Stadsbyggnadskontoret anser dock att ”programmet och efterföljande detaljplaners genomförande inte kan antas medföra sådan betydande miljöpåverkan som åsyftas i PBL (2010) 4 kap 34§ eller MB 6 kap 11§ att en miljöbedömning behöver göras” och att programmet överensstämmer med ÖP. Programmets påverkan för rekreation bedöms vara störst i Hammarbyskogen, men att fördelarna som uppkommer genom programmet är av större betydelse enligt Stadsbyggnadskontorets bedömning (Stockholms stad D, 2014 s. 2.).

I programmets områdesanalys beskrivs teman som nämnts ovan, i anknytning till historia och det tidigare områdesprogrammet från 1997. Bland dessa teman kan nämnas natur, kulturhistoriska värden samt parker och rekreation. Gällande natur

så diskuteras närmare än vad som gjorts tidigare de faktiska värden som går att lokalisera, i form av så kallade värdekärnor. Hammarbyskogens miljö bedöms vara ekologiskt värdefull med ”goda förutsättningar för att hysa en hög biologisk mångfald av skyddsvärda arter” (Stockholms stad D, 2014, s. 14). Sett till biologisk mångfald finns det ett flertal djur som kan tänkas leva i Hammarbyskogen, däribland tofsmes som används av Stockholms stad för att mäta den biologiska mångfalden. Inget djurs möjligheter till spridningsvägar kommer att begränsas genom planprogrammet med tanke på den planerade öppna strukturen. Ur ett rekreativperspektiv fyller Nytorps Gärde en funktion, men har en avsaknad av mer betydelsefulla ekologiska värden. Vad som också nämns gällande naturen i Hammarbyhöjden och Björkhagen är den värdefulla naturen placerad mellan bebyggelsen i hela programområdet (Stockholms stad D, 2014, s. 14f, 2014). De kulturhistoriska värdena som nämns i programmet är kopplade till Stockholms stadsmuseums värderingar vilka redan är nämnda i delen om 1997 års områdesprogram (se s. 18). Under programmets del för parker och rekreation beskrivs Hammarbyskogen som välbesökt, både av invånare i Hammarbyhöjden men även av de som bor i Hammarby Sjöstad, norr om skogen. Dagisgrupper, motionärer, hundägare är de som använder skogen och dess gång- och cykelstråk, stigar och elljusspår. Förutom att skogen även används till promenader finns där Indianparken, en välbesökt lekplats, avskild från vägar vilket leder till stor rörelsefrihet för de barn som leker där. Även kullarna, i den annars mindre kuperade terrängen, Solberget och Lejonberget används av området förskolor. Längs Hammarbyskogens sydvästra sida (Per Lindeströms väg) ligger de hus som tillkom genom förtätningen gjord på 1990-talet (Stockholms stad D, s. 15f, 2014). Som nämnt tidigare har Nytorps Gärde ett värde kopplat till rekreation och nämns i programmet vara betydelsefullt för många i närområdet. Det har genom den tidiga dialogen kommit in synpunkter på utformning av gårdet; tillgänglighet, öppna siktlinjer och öppna ytor är centrala värden. Gärdet används både till större aktiviteter som cirkus och valborgsmässobrasa, samt även av privatpersoner och näraliggande skolor (Stockholms stad D, 2014, s. 17).

4.4.1 Överdäckning av Hammarbyvägen, Hammarbyskogen, Nytorps Gärde

Programförslaget centreras kring tre större bebyggelseområden samt flertalet mindre områden med förslag på förtätning till befintlig bebyggelse. De tre större områdena skapas genom en överdäckning av Hammarbyvägen, på Nytorps Gärde och i Hammarbyskogen. Att många flyttat till stadsdelarna på grund av närheten till naturen är något som tas i åtanke i planeringen - inte endast ska den nya planeringen leda till nya så kallade ”gröna mötesplatser”, utan de som redan finns bland den befintliga bebyggelsen ska förstärkas (Stockholms stad D, 2014, s. 24f). De tre större bebyggelseområdena presenteras tillsammans med illustrationer nedan.

1. För överdäckningen av Hammarbyvägen (se figur 1 nedan) blir utmaningen att stärka det redan svaga ekologiska sambandet, något som behöver studeras närmare i detaljplaneringen av området (Stockholms stad D, 2014, s. 27f).

Figur 1. Förslag på överdäckning av Hammarbyvägen (Stockholms stad D, 2014, s. 28)

2. Det nya bostadsområdet som är planerat till Hammarbyskogen ska genom en ny väg knytas samman med överdäckningen, som visas i figur 2 på s. 22. Innanför den nya vägen planeras nya bostäder i kant med den bebyggelse som tillkom under 90-talet. Om det finns möjlighet till det ska bebyggelse ske på båda sidor av den nya vägen, upp mot överdäckningen av Hammarbyvägen - detta görs med en tanke om att skapa kontinuitet. Det nya området för bebyggelse är utformat så att det ”knyter an till den befintliga bebyggelsen i Hammarbyhöjden men ändå gör ett tydligt eget avtryck” (Stockholms stad D, 2014, s. 29). Förutom bostäderna innanför den nya vägen planeras även offentliga funktioner på den andra sidan; skola, förskola, idrottsplats samt nya parker utöver de som redan finns där. Kvarterstrukturen ska likna den i Hammarbyhöjden, med natur mellan kvarteren som ger passager ut till det som då är Hammarbyskogen. Gränsen i öster mot Nackareservatet ska förtydligas, samt att Solberget ska förbättras i dess utformning med ny lekplats likt den i Indianparken. Som i

fallet med överdäckningen av Hammarbyvägen föreslår programmet att bebyggelsen i Hammarbyskogen granskas närmare i och med detaljplaneringen, framförallt i avseende på de ekologiska värdena, och eventuell påverkan på dessa (Stockholms stad D, 2014, s. 29-31).

Figur 2. Förslag på bebyggelse i Hammarbyskogen (Stockholms stad D, 2014, s. 29)

3. Vad gäller Nytorps Gärdet föreslår programmet att framför allt den västra delen av gårdet används till ny bebyggelse av bostäder (se figur 3, s. 23). Gårdets östra del föreslår man förstärka i dess utformning som mötesplats, med möjlighet för evenemang. Den norra delen ska samtidigt erbjuda ny lekplats och stadsodling. Förändringarna av Nytorps Gärdet utgår till stor del kring avgränsningar; nya gator planläggs runt det som blir det nya Nytorps Gärdet, för att skapa en tydlig gräns mellan det nya privata och allmänna (se bild på s. 33 i programmet). Tanken är att gårdet ska förbli fortsatt synligt från den västliga riktningen - dels genom en ny väg och dels från parken till Dalens sjukhus. Även Nytorps Gärdet behöver granskas i detalj i det fortsatta arbetet; skugga från planerade byggnader, bullernivåer, dagvattenanvändning (Stockholms stad D, 2014, s. 32-34).

Figur 3. Förslag på bebyggelse Nytorps Gårde (Stockholms stad D, 2014, s. 33)

Utöver de tre större områdena presenterade ovan föreslås mindre förtätningar och upprustning av byggnader, bland annat åtgärder gällande både Hammarbyhöjden och Björkhagens centrum. Sammantaget rör det sig om 9 projekt som uppskattningsvis kan ge 500-700 nya bostäder. Även tänkta skolor och förskolor nämns här - i kapacitet och de eventuella hinder som föreligger genomförandet (Stockholms stad D, 2014, s. 37-42).

Mot slutet av planprogrammet tas konsekvenser upp. Som nämnt tidigare anses det, utifrån PBL eller MB, inte vara nödvändigt att göra en miljöbedömning. Det påstås också att programmet ligger i enlighet med ÖP men samtidigt bryter Stockholms stads miljöprogram i och med bebyggelse på ett grönområde. Utöver detta så beskrivs programmet vara rättfärdigat i dess utförande utan att bryta mot lagar, riktlinjer, förordningar - vare sig på kommunal, nationell eller internationell nivå. Inte heller bedöms den planerade verksamheten ”medföra väsentlig påverkan på miljö, kulturarv eller människors hälsa” - Stockholms stad D, 2014, s. 44.

4.5 Reaktionen på programmet för Hammarbyhöjden och Björkhagen

Som tidigare nämnts fanns det inom programmet från början ett fokus på den tidiga dialogen med boende och verkande i området. Vid det tidiga dialogmötet som hölls i maj 2013 kom ca 150 personer, 325 personer var med på samrådsmötet den 14 maj 2014. Samrådet visades under perioden 6 maj till 29 augusti 2014 både i fysisk form; i Skarpnäck och Hammarby sjöstad, samt på stadsbyggnadskontorets hemsida. Genom samrådet lämnades knappt 600 yttranden in. Programmet i sin helhet stöds av flera remissinstanser, men med påpekanden om att kompletterande analyser och utredningar bör utföras. Bland dessa kan nämnas (Stockholms stad B, 2015, s. 7f):

- Miljöförvaltningen: Utredningar för att säkerställa minsta möjliga påverkan på Hammarbyskogens ekologiska värden genom exploateringen av att bygga där.
- Länsstyrelsen: Utredningar av hur kulturmiljön sammantaget kan komma att påverkas av förändringarna.
- Stadsmuseum: Avstyrker förslaget för Nytorps Gärde på grund av skillnaden i höjd och omfattning jämfört med redan befintlig bebyggelse, anser dock att en upprustning av gärdet är positivt.
- Skönhetsrådet: Uttrycker, likt Stadsmuseum, en tveksamhet inför förändringarna på Nytorps Gärde.

Utöver de remissinstanser som inkommit, inklusive ovan nämnda, lämnades synpunkter på programmet in av sakägare och boende. Dessa sammanfattas av Stadsbyggnadskontoret i deras dokument ”Redovisning av programsamråd och ställningstagande inför fortsatt arbete för Hammarbyhöjden och Björkhagen”. Den generella bilden av programmet utifrån inkomna synpunkter beskrivs i samrådsredovisningen som negativ. De boende i området har en rädsla för en negativ förändring i ett område som redan upplevs vara bra. Det som skulle riskeras att förändras negativt är naturen och förutsättningar för områdets barn. Både Hammarbyskogen och Nytorps Gärde är två tillgångar som värderas högt av de boende. Grönområdena anses vara unika, varför det är nödvändigt att de bevaras. Förslaget som helhet kritiserar också i valet att förtäta snarare än att bygga nya och större områden istället (Stockholms stad B, 2015, s. 8f).

Ett genomgående tema för kritiken går att finna i miljön, både för kultur och natur. Både FN:s barnkonvention och deklaration för biologisk mångfald har använts som referenser. Utifrån barnperspektivet anses programmet vara negativt för barnen, i deras tillgång till den nära naturen. Att förslaget inte innebär en betydande miljöpåverkan, som tidigare uttryckts av Stadsbyggnadskontoret (se bl.a. Stockholms stad D 2014, s. 2) i programmet och Länsstyrelsen (Stockholms stad C, 2015, s. 7), hålls inte med om - istället uttrycks det ett behov av att göra en miljöbedömning. Under ”Behovsbedömning och miljökonsekvensbeskrivning” beskrivs kritiken enligt följande:

”Negativa konsekvenser för stadsbilden med en kraftfullt ändrad karaktär åberopas samt att grönområden försvinner och minskade möjligheter för

barn och rörelsehindrade att komma ut i naturen” (Stockholms stad B, 2015, s. 9)

Ur aspekter rörande miljö, hälsa och klimat riktas en kritik mot att behovet av ekosystemtjänster inte tillgodoses i programmet - naturområden, skog, ängsytter och våtmarker i nära koppling till staden. Gällande kulturmiljön anser de boende att den nya bebyggelsen ska anpassa sig till de generella principerna för bebyggelse i Hammarbyhöjden. Att exempelvis placera en gata mot en park, som i förslaget för Nytorps Gärde, är inget som syns i den befintliga bebyggelsen (Stockholms stad B, 2015, s. 9). Sammantaget är att det genom samrådet uppkom ett stort motstånd mot planerna både i Hammarbyskogen och på Nytorps Gärde, relaterad till den kritik mot programmet som redan nämnts i generella termer. Synpunkterna varierar i deras utformning och innehåll, det finns även de som exempelvis tycker att planeringen för Nytorps Gärde är bra i dess helhet (Stockholms stad B, 2015, s. 11).

Som ett resultat av åsikterna som framkom genom samrådet har programmet arbetats om. För att ge svar på frågor hur en förstärkning av det ekologiska sambandet mellan Nackareservatet och Årstaskogen kan utföras i detaljplaneringen har en kompletterande utredning tagits fram, kallad ”Gröna strategier”. Förutom Gröna strategier har tre andra utredningar tagits fram: Parkprogram för Nytorps gärde, Dagvattenstrategi och Kulturhistorisk konsekvensanalys (Stockholms stad B, 2015, s. 11). För delen av programmet rörande överdäckningen av Hammarbyvägen har inga större ändringar gjorts, då inga synpunkter som inte redan vägts in sedan tidigare uppkom i samband med samrådet. Förslaget för bebyggelse i Hammarbyskogen har dock bearbetats utifrån de synpunkter och den kritik som förts fram genom samrådet (och som nämnts i styckena ovan). Kartan över det bearbetade förslaget finns att hitta i figur 4 nedan.

I jämförelse med det tidigare förslaget (figur 1-3 med beskrivningar) har det rent visuellt förändrats en del kring byggnadernas placering i förhållande till varandra, samt att vägen upp mot Hammarby sjöstad ritats rakare, dock fortfarande med föreslagna bostäder på den västra sidan av vägen. Förändringarna för Nytorps gärde behandlar en utveckling av gärdet som gör att den, med ny bebyggelse, ökade användningen klaras av. Förändringarna innebär också minskad bebyggelse i gärdets västra del, samt en sänkt höjd på två hus - från 16 till 12 våningar (Stockholms stad B, 2015, s. 13-15).

Figur 4. Bearbetat programförslag för Hammarbyhöjden - Björkhagen (Stockholms stad B, 2015, s. 3)

4.6 Rädda Hammarbyskogen och Skydda Nytorps Gärde

Motståndet mot programmet syns bland annat i formen av två grupper på Facebook: Rädda Hammarbyskogen (skapad i maj 2013) och Skydda Nytorps Gärde. Den 30 december 2015 hade grupperna 1033 respektive 440 medlemmar. Båda grupperna är öppna i deras form så till vida att alla kan se innehållet, men för att kunna skriva eller kommentera inlägg behöver det göras en ansökan till respektive grupps administratörer. Beskrivningen för Rädda Hammarbyskogen är kort till formen:

”Vi vill bevara Hammarbyhöjdens grönområde och karaktär” (Facebook RH)

Samtidigt är beskrivningen för Skydda Nytorps Gärde mer ingående:

”Syftet med denna grupp är att den är öppen och partipolitisk obunden. Det ska inte naggas i någon kant med bostäder. Budskapet från denna grupp är rör inte vårt Nytorps Gärde. Vi vill behålla det som det är idag och är emot all förstörelse på våran gröna lunga och tillika vårt rekreationsområde. När det byggs mera behövs det mera grönområden, inte mindre. Bygg på de ställen där man inte tar av vårt Nytorps Gärde och våra grönområden och skogar. Det som förstörs idag går inte att återställa” (Facebook SNG)

Rädda Hammarbyskogen har funnits sedan maj 2013 jämfört med Skydda Nytorps Gärde som fanns redan hösten 2012, detta med anledning av den förskola som planerades där vid den tiden (Tonström, 2012). De två grupperna har i stor utsträckning liknande innehåll i form av de artiklar som länkas eller inlägg som delas från eller med andra grupper på Facebook. Bland övriga grupper som syns i Rädda Hammarbyskogen kan (exklusive Skydda Nytorps Gärde) nämnas Rädda Råstasjön, Leve Bagisskogen, Kulturarvet - Ej till salu!. Under december månad har 13 respektive 10 inlägg (med tillhörande kommentarer) gjorts i Rädda Hammarbyskogen och Skydda Nytorps Gärde. Inläggen är en blandning av bilder från de bägge områdena samt artiklar om stadsplanering i allmänhet och om Stockholms planering i synnerhet. Likt kritiken som uppkom i samband med samrådet finns det i grupperna ett starkt fokus på värdet i naturen, men även barnfrågan tas upp genom flera artiklar. De artiklar som länkas till har olika stark koppling till de faktiska stadsdelarna Hammarbyhöjden eller Björkhagen. Fokus kan istället vara söderort, Stockholm eller Sverige. Den generella retoriken bland inlägg och kommentarer framstår som försvarande av de egna intressena, samtidigt ofta negligerande eller misstänksam i relation till byggbolag och politiker eller oliktankande. Den 27 november 2015 lades en artikel från tidningen ”Mitt i - Kungsholmen” upp i Rädda Hammarbyskogen. Artikeln beskrev ett förslag från regeringen att ta bort möjligheten att överklaga byggprojekt till Länsstyrelsen, i syfte att snabba på byggtakten (Martinsson, 2015). Nedan följer några av kommentarerna på inlägget i gruppen:

”Bedrövligt! Byggbolagen stärker sin makt o bygger där de tjänar mest. Goodbye demokrati.”

”Allt för marknaden, allt för pengarna men mycket lite för människor och bra boende.”

”ogilla”

”Vansinnigt!”
(Facebook RH, 2015)

Sedan följer två kommentarer från en av gruppens administratörer, med en diskussion av begreppet ”nimby”. Det nämns då bland annat att begreppets ursprung rör främlingsfientlighet i amerikansk bostadsdebatt och en motvilja till bygge av billiga hyresrätter. Fortsättningsvis uttrycks det att det inte finns en koppling till bevarande av grönområden:

”Det går inte alls att applicera på människor som vill skydda stadsnära grönområden... Värdefull skog och natur som ska skövlas för att det finns mycket pengar att hämta i byggbranschen... Jag känner inte en enda Nimby... särskilt inte i Rädda Hammarbyskogen. Begreppet har inget här att göra.” (Facebook RH, 2015)

I en uppföljande kommentar länkar samma person till svenska Wikipedias version av begreppet (Wikipedia B):

”...har fortfarande inget m Rädda Hammarbyskogen att göra. Snacka om missbrukat begrepp i debatten i Sthlm” (Facebook RH, 2015)

4.6.1 Enkätundersökning

Som nämndes i uppsatsens inledande metod-del (se s. 13) genomfördes en enkätundersökning med Rädda Hammarbyskogen som målgrupp (se bilaga 2). Trots att statistiken som enkätundersökningen genererade inte används så inkom det kommentarer i slutet av undersökningen från de svarande som ytterligare visar på vilka attityder som bland annat finns i gruppen. Nedan presenteras de 6 svar som kom in under enkätens kategori ”Övriga kommentarer”:

”Det är mycket tröttsamt att man som förespråkare för alternativ stadsplanering och byggande ständigt avfärdas innan man hunnit uttala sig, bli påhäftad en massa åsikter man inte har och få dras med förklenande smeknamn. Inte bara från de som kallar sig själva yimbys utan även i uttalanden och texter från stadsbyggnadskontoret, deras konsulter och politiker i nämnder. Tråkigt att det är så svårt att få till en respektfull samtals- och debatt-ton. Lite saklighet skulle vara på sin plats.”

”Stockholm håller inte kapacitet för att bli en internationell metropol. Man måste värdera livsstandarden för framtiden när man bygger nytt. En trivsamt miljö att bo i håller mycket natur, för ljudnivå, för luften, för regnvattnet (översvämning), för motion, för djur (domestikerade som vilda), för barnen och för framtiden. Satsa på andra mindre städer, flytta statliga verksamheter till mindre orter och locka människor bort från Stockholm. Alla kan inte bo i samma stackars stad.”

”Assalta il futuro!” (engelsk översättning ”Assault the future”)

”Planförslaget grundas inte på en genomtänkt analys av områdets förutsättningar och värde utan området verkar ha setts som ett "överbliven"

bit mark där det enkelt skulle gå att bygga en massa hus och anlägga en väg. Att det ligger mittemellan två naturområden (dvs är en ekologisk förbindelselänk av stor betydelse) och att det nyttjas av en stor mängd människor (inklusive barnen från Hammarby sjöstads alla förskolor) värderades inte.”

”11 daghem & 4 skolor använder hammarbyskogen regelbundet i undervisnings syfte. Att bygga i denna skog handlar bara om att tjäna pengar på marken inte att lösa bostadsbristen i Stockholm .”

” Fler bostäder kan byggas på många kreativa sätt utan att för den skull förstöra värdefulla grönområden. Bygga på höjden t.ex. Nästa köpcentrum el. galleria som ska byggas (dessa brukar det ju sällan vara problem att hitta mark åt....) - kör det i en skrapa i stället och upplåt övrig mark till bostäder i skrapor. Låt arkitekter spåna på förslag!! Boenden i hus som byggs på betongpelare ovanpå parkeringsplatser kanske vore en idé? Så parkeringsplatserna blir kvar under? Finns även olika typer av parkeringslösningar med "hiss" där bilar staplas ovanpå varandra som skulle kunna frigöra mark till annat. Kanske vissa skulle vata intresserade av att bo i underjorden om det innebar att de kunde bo centralt -- vi åker ju tunnelbana, så varför inte? Finns garanterat många kreativa lösningar, bara man är beredd att tänka utanför boxen.”

4.6.2 Thorbjörn Andersson

Både Rädda Hammarbyskogen och Skydda Nytorps Gärde har flera gånger synts i lokaldelen av tidningen StockholmDirekt där deras åsikter har presenterats. I en av artiklarna förklaras det, av Rädda Hammarbyskogens grundare, att gruppen inte motsätter sig byggande överlag men ifrågasätter förtätning och byggande i grönområden - istället känns det ”smartare om Stockholm växer utåt” (Toll, 2013). Även grundaren för Skydda Nytorps Gärde har i en artikel uttryckt att det finns ett ansvar för nybygge av bostäder, men att det samtidigt finns en smärtgräns (Tonström, 2013). I båda grupperna har det lagts upp länkar till artiklar med eller av Thorbjörn Andersson, professor i landskapsarkitektur. Andersson är en av de som diskuterat förtätning i förhållande till värden i kultur och natur. Retoriken som framgår i artiklarna liknar den retorik som används både i Rädda Hammarbyskogen och Skydda Nytorps Gärde. I Dagens Nyheters debatt-del 2013 skrev Andersson om en smärtgräns för Stockholm i förhållande till förtätningen. Han ställer sig frågande till att yrka för ny bebyggelse utan att diskutera vilka kvaliteter som riskerar att hotas om det genomförs på ett felaktigt sätt. Andersson menar att Stockholm konstitueras av ”vattenrummen, stråken, parkerna och den attraktiva stadsmiljön” (Andersson, 2013). I en annan debattartikel, publicerad i Svenska Dagbladet i juli 2015, diskuterar Andersson förtätningen i punktform. Avslutningsvis nämner han Jane Jacobs och hennes riktlinjer för skapande av en bra stad, bland annat täthet som en förutsättning för socialt liv, korta kvarter, blandning av gammalt och nytt, samt funktionsblandning (Andersson 2, 2015). I en intervju i Dagens Nyheter ifrågasätter Andersson problematiken i att skapa fler möjligheter till att bo i Stockholm och att samtidigt bibehålla en kvalitet i

bostadsbyggandet. Han yrkar på att det jämte Stockholms bostadsbrist finns många kommuner som har en brist på folk som vill bo där. Genom exempel på framtida trafikproblem och eventuell systemkollaps menar Andersson att det från politikernas håll kunde ges alternativ till bosättning i Stockholm. Riksintresseområdet Södra Ängby, där han själv bor, är inte ett område som idag är lämpligt att se som en mall för byggande - trots det charmiga med en tydlig åldersmarkering för arkitekturen är det för glesbebyggt i förhållande till närheten till Stockholm (Lund, 2015).

4.7 Yimby Stockholm

I debatten kring Stockholms förtätning som vara eller icke vara finns det de som ställer sig positiva till det förstnämnda. Som en motreaktion på protesterna som uppkom i samband med förslaget för Hammarbyhöjden och Björkhagen så skapades även Facebook-gruppen ”Ja till förtätning av Hammarbyhöjden och Björkhagen” (450 medlemmar den 2 januari 2016). De säger sig inte vara ”yimby” i en intervju från 2013 men tror att förtätning kan bidra till positiva effekter, utifall att det genomförs på rätt vis (Toll, 2013). Det finns även de som ställer sig positiva till en mer generell förtätning av Stockholm som helhet. Yimby Stockholm är ett nätverk som skapades för runt 8 år sedan med ett medlemsantal på ungefär 6000 medlemmar idag (Talesperson för Yimby 2015, intervju). Diskussion kring Stockholms utveckling förs på nätverkets hemsida och i deras Facebook-grupp ”Stockholm är inte bullerbyn”. En del av den beskrivning som anges på Facebook för gruppen lyder:

”Det här är en grupp för alla oss Stockholmare som är trötta på att Stockholm behandlas som ett litet bullerbyn där minsta avsteg från normen av vitputsade femvåningshus i nyfunkis får alla politiker och närboende att gå i taket.” (Facebook Yimby)

Nätverket är partipolitiskt obundet och den bakomliggande ideella föreningen är rent formell i sitt syfte. Yimby Stockholm skapades för att i debatten kring Stockholms utveckling visa att det finns de som gärna ser att det byggs, men likt de grupperingar som tagits upp tidigare - att byggandet sker på ett bra vis. I en intervju med Yimby Stockholms talesperson ges förklaringen att det exempelvis inte är konstigt att motsätta sig byggandet av en fabrik bredvid ens eget boende. Istället är synen på ”nimby” att det är en inställning som utgår från att en förändring av ett område endast leder till negativa konsekvenser. En inställning som dessutom kan ta belägg i verkligheten, rädslan för ett nytt miljonprogramsområde. Eller en rädsla som grundar sig i att området i stort har förändrats lite över en längre tid. I samma intervju svarade Yimby Stockholms talesperson på huruvida det finns teman vilka grupper med ”nimby:istiska drag” återkommer till i deras argumentation. Svaret som gavs identifierade tre värden

som hittills redan har nämnts i flera fall: naturen, barnen, kulturhistorien. Vidare gavs en förklaring till hur den generella debatten mellan de som kan uppfattas vara av nimby- eller yimby-karaktär uppfattas. Diskussionerna som förs är till största delen interna, på båda håll:

”Ofta i tidningars kommentarsfält så blir det att man pratar förbi varandra. Någon lägger upp en argumentation från sin sida och försöker hålla sig saklig, och den andra gör det från den andra sidan så argumenten möts inte.”
(Talesperson för Yimby 2015, intervju)

Det uttrycktes under intervjun en önskan om en mer långsiktig planering från Stockholms stads håll. Dels genom framförhållning med en tanke på att det i framtiden kan komma att behöva förtätas ännu mer. Samt dels genom ett behov av framtidsperspektiv i stort vad gäller planeringen; att ställa de tankar som från början redogjordes kring ett projekt och jämföra dem med hur det faktiskt blev. Genom intervjun framkom dessutom skepsis gentemot Stockholms ÖP i den form hur den används och kan tolkas, exemplifierat med att ”promenad” som ord kan komma att uppfattas olika av olika personer - är ett skogsområde nödvändigt för att det ska kunna kallas för promenad (Talesperson för Yimby 2015, intervju)? Även från annat håll i Yimby Stockholm har det kommit kritik riktad mot ÖP och användningen av den, ett blogginlägg skrevs om hur detaljplaneringen kan sakna koppling till ÖP i skapandet av urbana miljöer (yimby.se, 2015).

4.7.1 Enkätundersökning

Även för Yimby Stockholm utfördes en enkätundersökning (se bilaga 3). Som tidigare är nämnt presenteras inte den statistik som svaren genererade men nedan ses de 4 kommentarer som gavs i enkätens sista del för ”Övriga kommentarer”:

”Tyvärr så värderas alltid de som är negativa till nybyggen, Medans positiva inte väges in?”

”absolut måste vi bygga mer bostäder - men vi måste också börja fundera på vårt befintliga bestånd och hur vi kan använda våra befintliga resurs mer effektivt gäller både produkter som utrymmen (bostäder, kontor, parker etc) - vad är livskvalitet och vad avgör mitt välbefinnande - tex jag bor i studentlägenhet på 17 kvm inkl toalett, delar kök med 8 andra personer, jag bor i innerstaden vilket innebär att jag har nära till kollektivtrafik, gång och cykelavstånd till det mesta jag "behöver", förutom då de flesta av mina vänner som bor i glesa förorter. förutom att jag har långt till vänner har jag allt jag behöver och lite till . jag hade verkligen inte mått bättre snarare sämre om jag hade bott i en lite större lägenhet helt själv i en gles bebyggelse utanför stan och förmodligen mycket längre resväg till i princip allt.”

”Möjligheterna att få tycka till om planprocessen är mycket för goda.”

”Ett problem är den extremt stora skillnad i dokumentation av ny bebyggelse idag jämfört med ex stadsplan för min egen fastighet. Se <http://insynsbk.stockholm.se/Byggochplantjansten/GallandePlan/Planarende-Gallande/?JournalNumber=PI%203846&rid=74&flg=0&subtyper=Start%20PM.&plantype=Stadsplan>. Det är en stor barriär för medborgarna att engagera sig när programsamråd för ex bagarmossen-skarpnäck innehåller så mycket dokumentation.”

4.8 Status för planprogrammet idag

Antalet planerade nya bostäder inom programmet för Hammarbyhöjden - Björkhagen uppgår till 2100-2600. Ett antal som stadsbyggnadsnämnden godkände i samband med deras godkännande av programsamrådet den 11 juni 2015 (se punkt 8 i listan som presenterades på s. 21). Beslutet togs med yrkande från den borgerliga sidan att den övre gränsen på 2600 bostäder till antalet skall ses vara minimum när programarbetet fortsätter (Stockholms stad E, 2015). De frågor som tagits upp rörande programmets utformning i förhållande till naturen tas upp även genom stadsbyggnadsnämndens beslut, både vad gäller bebyggelsen i Hammarbyskogen och Nytorps gärde.

5 Analys

För att återkomma till uppsatsens frågeställning och syfte; hur kan vi, genom det som hittills har redovisats i form av landskapsteori och empirin kring planprogrammet, förklara de åsikter och det motstånd som uppkommit i planeringsprocessen? Det är först nödvändigt att jämföra och diskutera den teori som har tagits upp, för att sedan sätta den i relation till planprogrammet Hammarbyhöjden - Björkhagen. Detta görs i stort i den ordning som teorierna togs upp i, i teori-delen. Det vill säga inledande med Sauer och avslutande med begreppen nimby och yimby.

5.1 Carl Sauer

Något som Sauer betonade i sin forskning var upplevelsen av landskapet och skapandet av det genom kulturen. Dessa är resonemang som blir intressanta när de sätts i relation till kunskap och förändring. Om en utgår från att ovanstående är sant medför det då att personer som bor på en plats, helst under en längre tid, rimligen bör skapa sig en god bild av just det landskapet? Medför det möjligen dessutom att en mer korrekt bild kan skapas av dem jämfört med vad andra har möjlighet till? Alltså att personerna boende i landskapet kan sägas ha blivit en etablerad del av det. Följaktligen kan det diskuteras huruvida detta skulle kunna leda till att de personerna får det svårare att skapa sig perspektiv kring en fråga gällande förändring av det landskapet. Det lokala landskapet stärks således, och kan dessutom stärkas ytterligare i fall där den lokala uppfattningen bekräftas av övriga boende (se punkt 3 bland Mitchells nya axiom, s. 7). Vi kan ställa oss frågan; är mitt landskap ditt landskap? Både per definition av hur vi ser på det, men möjligen även rumsligt; vem har rätten att förändra landskapet utifrån vilken sorts kunskap? En parallell kan även dras till det som Rogers kallade för "artialisering", direkt eller indirekt skapande av landskapet (se teori-delen, s. 4). Kan artialisering idag ses vara de sociala medier, Facebook-grupper inräknat, där vår bild av landskapet diskuteras? Detta vare sig det handlar om bevarande, förtätning eller andra frågor som kan sättas i relation till skapande eller förändring av landskapet.

Även den språkliga betydelsen av ordet "landskap" togs upp av Sauer (och även Olwig). Noterbart här är hur en Google-sökning på "svenska landskap" ger resultat över den mer traditionella indelningen av Sveriges landskap som administration, jämfört med sökningen på engelska "Swedish landscape",

resultaterande i bilder på svensk natur. Detta är något som bör tas i beaktning vid användningen av landskap som begrepp - vem uppfattar det och i vilken kontext eller kulturellt sammanhang? Ett urbant landskap kan ses vara motsättande om uppfattningen av landskap direkt är kopplat till naturen. Detta är något som kan kopplas till tankar som framlades av Yimby Stockholms talesperson; hur kan folk uppfatta ordet ”promenad” - är det något som tolkas att det måste vara i naturen? Är således ett landskap bestående av ängar, träd, skog eller åker och blir därmed helt frånskilt det urbana?

5.2 William George Hoskins

Även Hoskins idéer kan relateras till förändringar av landskapet idag. De tankar som etablerades av honom gällande en mer kritisk syn på förändring av landskapet är högst aktuella i dagens samhälle. Somliga skulle kunna säga att det i Hoskins' fall belägg för den kritik som lades fram, det engelska landskapet hade förstörts vilket resulterade i en rädsla för en fortsatt förändring. Tankar kring Stockholms utveckling idag behöver inte skilja sig mycket. Miljonprogrammet i Sverige fick efterföljande kritik mot hur de områdena utvecklats socialt på senare tid. Med detta i huvudet är det möjligt att vare sig nybyggande eller förtätning känns helt självklart för somliga. Ett försvar skulle förstås kunna läggas fram av den formen att kunskapen kring stadsbyggande sedan miljonprogrammets genomförande har utvecklats. Men likväl genomfördes miljonprogrammet med den mest utvecklade kunskapen när det väl begav sig. Det historiska perspektivet är viktigt. Hoskins diskuterar den melankoliska minnesbilden vi kan skapa oss av en plats eller ett landskap. Ett bevarande kan ur ett historiskt perspektiv vara ett försvarande av det framtida minnet. Det är svårt för de i framtiden att återskapa det landskap som en gång var.

5.3 John Brinckerhoff Jackson

Den diskussion som förs genom Jackson relateras i större utsträckning till hur vi förhåller oss till varandra genom och inom landskapet, snarare än direkt till det. Värdet kan understrykas av att ta ett steg tillbaka för att reflektera över vilka vi är, utifrån vår kunskap, bakgrund och historia. Jackson diskuterar insiders och outsiders, vad får detta för betydelse i planeringsprocessen? Satt i relation till vad som tidigare diskuterades kring vems landskap det är - vem är berättigad att ge en definition av landskapet och dess betydelse? Är studier och erfarenhet starkare incitament till att definiera och förändra landskapet, jämfört med vad som tidigare nämndes om att bli en del av landskapet genom närvaron inom det? Har vi

överhuvudtaget möjlighet att från ”utsidan” skapa oss en god uppfattning om vad landskapet är? Något Jackson också tog upp var det sociala spelet människorna emellan. Vi kommer i kontakt med varandra och behöver förhålla oss till den interaktionen på ett resonligt vis. Jackson talade om att vi både är politiskt lagda med åsikter och värderingar, samt invånare och boendes på jorden. Det kan dock, exempelvis genom förändringen av ett landskap, uppstå friktion de två identiteterna emellan. Vad är min egentliga åsikt när mitt närområde kan komma att förändras? Hur påverkas den åsikten av andra människor, av mina politiska värderingar, av mina etiska värderingar? Genom sitt exempel på torg och offentliga platser tar även Jackson upp det lokala rummet - de symboler, tecken och bilder som gemensamma nämnare, inkluderande för vissa och exkluderande för andra. Hammarbyskogen och Nytorps Gärde är båda offentliga platser, men vilka symboler, tecken eller bilder kan finnas där som uppfattas annorlunda av boende i området jämfört med andra? Kanske även blir det lättare att orientera sig genom dragkampen av de tidigare nämnda identiteterna om en har tillgång till en lokal och gemensam värdegrund.

5.4 Don Mitchell

Det som diskuteras av Mitchell, alltså Lewis' tidigare axiom, är liknande den kritik som riktades mot Sauer. Det uppenbara och upplevda visar inte ett tillräckligt brett spektrum för att kunna förklara landskapet. Således blir det intressant att fråga sig huruvida det upplevda landskapet egentligen är incitament för att ge en god definition av det. Vad som uppstår är samma avvägning som hittills har diskuterats. Vad blir kunskap och vad blir makt i förhållande till vår bakgrund? Det upplevda landskapet kan framställas som att inte vara tillräckligt för att ge oss en god definition. Å andra sidan kan det ifrågasättas vem som sätter upp ramarna inom vilka vi har möjligheten att just skapa en definition istället? Centralt, menar Mitchell, är dock att trots svårigheterna att nå någon generell kunskap om vad landskap är eller kan vara så har vi fortfarande en möjlighet till att analysera det. På så vis kan vi förstå maktförhållanden och bakomliggande historia. Det är viktigt för att uppnå social rättvisa. Likväl kan vi behöva ifrågasätta den historiska process som ligger bakom förändringen av landskap. Hur förändrades landskapet från början? Vilka ville egentligen något annat? Varför blev det som det blev? Sett till Stockholms utveckling idag; varför blev Årstafältet ett naturreservat, varför blev Hammarbyskogen inte det? Kommer vi i framtiden att kunna förstå vilka resonemang som låg till grund för de besluten? Ur ett jämförande perspektiv kan vi idag diskutera de beslut som ledde fram till rivningen av Klarakvarteren under mitten av 1900-talet. Vidare blir även maktperspektivet som påpekas av Mitchell påtagligt i fallet med planeringen för Hammarbyhöjden och Björkhagen. Det centrala är dock kanske inte då vilken som är den faktiska maktbalansen mellan boende, politiker eller kapitalistiska medel utan hur den balansen uppfattas. Blir ett användande av skog för bygge av

bostäder automatiskt ett tecken på att kapitalistiska värden överstiger naturens värden? Oavsett vad så leder förändringen av landskapet till att dessa värden och diskussionen kring dem tas upp till ytan för diskussion, varpå det är nödvändigt att från början ha en klar förståelse för vilka dessa värden är och hur de återfinns och används i landskapet.

5.5 Nancy G. Duncan och James S. Duncan, William Cronon

Vad som föregår diskussionen av Duncan och Duncan's studie av Bedford i USA är att eventuella samband eller liknelser som görs kan ifrågasättas i deras rimlighet. I frågor kring vad som är lokalt ur den kulturella aspekten, i vilken mån kan vi dra lärdom av exempel på andra platser som till synes liknar en situation lokalt? För att förtydliga: kan diskussionen som förs kring bevarandet av naturen i Bedford dras som en parallell till bevarande av natur i Stockholm? Trots att Mitchell argumenterade för att inget landskap är lokalt bör akksamhet iakttas, eventuella liknelser kan bero på många olika saker. Vad som dock kan sägas är att ur ett jämförande perspektiv finns det i Hammarbyhöjden eller Björkhagen ingen elitism eller ett välstånd så som beskrivet i Bedford. Det är till synes inte en lika välställd grupp av människor som bor i området men de eftersöker ändå möjligheten att förhålla sig till naturen på ett liknande sätt som hos de i Bedford. Vad som dock kan finnas genom rädslan för förändring av landskapet är hur de sociala skillnaderna kan komma att påverkas. Vid bebyggelse, hur stor är andelen hyresrätter jämfört med bostadsrätter? Kan det egna bostadsvärdet påverkas? Ännu en likhet mellan Duncan och Duncan's förhållningssätt till sitt studieobjekt och motsvarande i den här uppsatsen, är att det inte finns någon personlig koppling till området varför det inte heller finns ett intresse av att behålla status quo (möjligen heller inget intresse att yrka för en förändring). Vidare kan denna distans till det objekt som studeras möjliggöra att åskådliggöra sådant som annars skulle kunna förbises. Förstås kan det även här diskuteras vilken avvägning som kan behöva göras gällande kopplingen till studerandet av ett landskap. När går en från att vara outsider till att bli insider? Kan vi veta att vi inte har en personlig koppling till ett område, och går det att förändra den?

Vad som bland annat tas upp av Duncan och Duncan är vilka egentliga orsaker som kan ligga till grund för bevarandet av naturen i Bedford. De nämner att ett exkluderande inte behöver baseras på en ovilja att vissa typer av människor blir boende i området, utan tillkomsten av hus överhuvudtaget. Det är alltså den övergripande utformningen i området som är av betydelse för de som bor där. Svårigheterna i att förstå och använda det estetiska, samt frågan om vad smak är, gör det komplicerat att förstå "egentliga" belägg för bevarande. Duncan och Duncan menar att det estetiska som argument för bevarande av landskapet anses

vara personligt och spontant. Men användningen av det estetiska skulle kunna styrkas när det sätts i en annan kontext. Det kan vara lättare att tolka värdet av det estetiska när det kopplas samman exempelvis med det kulturhistoriska. Sammantaget blir då det estetiska sammanlänkat med andra värderingar, både ur en historisk och kulturell aspekt. Säg då att bebyggelse kulturhistoriskt kan förknippas med det estetiska, är det inte säkert att naturen knyts samman på ett liknande vis. Tvärtom kan vi närma oss naturen som något distanserat från kulturen, som den otämjda och vilda natur som tas upp både av Duncan och Cronon, samt av Cronon. Att naturen i många fall skulle vara så otämjd, orörd eller vild som den framställs behöver dock inte nödvändigtvis vara sant. Det kan vara problematiskt att låta naturen ha ett egenvärde snarare än att koppla ihop det med något som människan genererat genom sin kultur. Något som nämligen framkommer, både i Bedford och Hammarbyhöjden - Björkhagen, är den unika karaktären på naturen. Bevarandet utgår från att det inte finns något liknande någon annanstans och därför behöver skyddas. Effekten blir då, med en inställning att naturen har ett eget värde, att den inte heller kan skapas någon annanstans med ett resultat av en obenägenhet till förändring. Resultatet utmynnar i paradoxen som nämndes av Cronon; att om endast den av människan orörda naturen är riktig så blir en samexistens de två emellan omöjlig. En fortsatt problematik är vad som kan räknas vara natur utifrån den faktiska utformningen. Finns det natur som är bättre för oss jämfört med annan natur? Behöver en skog ha ett visst antal träd för att få kallas för en skog? Både det som Duncan och Cronon samt Cronon beskriver cirkulerar kring att bevarandet av naturen påstås ha sin grund någonstans, men att det till synes grundar sig i något annat. Finns det i och med detta en risk att tappa bort sig bland sina värderingar? Det har hittills framgått av diskussionen att det i dragkampen mellan olika värderingar i landskapet kan vara svårt att orientera sig. Vidare är det sannolikt att denna dragkamp intensifieras ytterligare i samband med att värderingar appliceras både på och genom barnen.

5.6 Barnfrågan

Ännu en likhet mellan Bedford och Hammarbyhöjden - Björkhagen är just hur barnen inkluderas i frågan om bevarandet. Det nämns av Duncan och Cronon hur barnen från tidig ålder fick lära sig att uppskatta naturen. Det är inte något som nämns explicit i vare sig Rädde Hammarbyskogen eller Skydda Nytorps Gärde, icke desto mindre placeras naturens värde i tätt förhållande till barnen. Men utifrån den diskussion som förts ovan kring vad som är natur eller inte, vad som är landskap eller inte - går det att nå en samförståelse kring de värdena? Trots att en person som anses vara det som Jackson beskrev som ”insider”, med akademisk kunskap och erfarenhet om studier av landskap, förringas den kunskapen så länge de som lyssnar inte har samma bakgrund. Det kan vara problematiskt att från början skapa grupperingar och utefter dem sedan tilldelad kunskap.

Fortsättningsvis kan det vara svårt att, sett till naturen, överhuvudtaget skapa ett ramverk för hur uppskattning får eller inte får ske, och av vem. Frågan kring barnen kan även relateras till det som tidigare beskrevs i diskussionen av Hoskins idéer. Ett perspektiv som fokuserar på framtiden inkluderar på ett ganska naturligt vis barnen i frågan, då det är de som är just framtiden. Steget är inte långt därifrån till en diskussion om ansvar. Vi färgas och formas efter det landskap som vi lever i. Om en person dessutom skaffar sig kunskap om sitt område, med ett stort kulturhistoriskt värde, så skapas en känslomässig koppling till det. Det finns också en koppling till området genom ”ta hand om det”-karaktär. Du är en del av området nu, det är således din uppgift att värna om det. Har det tidigare funnits närhet till natursköna områden ska det finnas det i framtiden också. Det skapas dessutom en rädsla för att det ska förändras negativt. En helhetsbild av landskapet som inte är vad den har varit tidigare. I fallet Hammarbyhöjden - Björkhagen kan dessutom Stockholms stadsmuseum skapa påtryckningar för hur områdena har ett högt kulturhistoriskt värde och en upprepning av den byggda strukturens helhetsintryck, dessutom poängterade från annat håll att grönområdena är mycket viktiga. Varför skulle det då finnas ett behov av, eller ens en vilja, att förändra något?

5.7 Framtid och förändring

Det resonemang som förs ovan kan diskuteras vidare utifrån vad som redan tagits upp kopplat till landskapsteorierna. Hur planeras ett landskap inför framtiden? Vad säger att området Hammarbyhöjden - Björkhagen inte kan komma att förtätas ytterligare så att kopplingen till Hammarby Sjästad förstärks ännu mer? Kan programmets utformning riskera att uppfattas av de boende som ett löfte om att området nu är färdigutvecklat? Kan det här ligga till grund för argument som ’ni har redan förändrat här, det är därför dags att ändra någon annanstans istället’? Återigen, diskussionen leds till avvägningen mellan olika värden och diskussionen om en förändring var det skulle passa funktionellt (för nyinflyttade) jämfört med värden som uppskattas av de som redan bor där. I framtiden kanske arkitekter eller politiker vill stärka kopplingen mellan Söderstaden och Hammarby sjöstad ytterligare vilket leder till planläggande av fler bostäder i Hammarbyhöjden, och eventuellt Hammarbyskogen eller Nytorps Gärde.

I sina nya axiom beskrev Mitchell landskapet både som aktivt skapat och föränderligt, aldrig som ett resultat. En del lägen i en stad har kvaliteter som det finns en vilja att utnyttja, leds då diskussionen till att fråga ”varför inte” snarare än ”varför”? Varför skulle man inte bygga på mark som är kopplad till största delen personliga värden? Det kan vara svårt att härleda den uppskattningen till riktiga argument likt resonemanget framlagt av Duncan och Duncan. Även om det från en stadsplanerares håll, eller den med makten att påverka överhuvudtaget, kan vara eftersträvansvärt att hålla en dialog med den påverkade - hur ser den

dialogen ut utifall att den som blir påverkad från början har en riktad misstro? Då inte endast en misstro riktad mot politiker, planerare eller arkitekter - utan en misstro riktad mot människor som kan ha en annan bild av hur landskapet bör förändras. Om en utgår från frågor i vilka olika definitioner uppstår utifrån olika värdegrunder så kan samtalet bli snedvridet från början. Eventuellt blir det än mer förstärkt i de fall där en förändring sker i områden som är kopplade personligt. En ytterligare förstärkning kan uppkomma genom uttryck som nimby eller yimby. Utan en samförståelse för dem, i en redan laddad debatt, kan diskussionen polariseras och försvåras. Det görs försök till att legitimera sin bild av verkligheten, måla upp en bild av vad som är rätt och fel och vilka åsikter dessa tillhör. I olika läger görs kopplingar till artiklar och uttalanden för att visa att just dessa värden är goda för oss.

Kanske behöver diskussionen utgå från en sammanhängande bild av vad som faktiskt diskuteras, men det problematiseras samtidigt av subjektiviteten i frågan. Om jag diskuterar förändring av Hammarbyhöjden med en person, vilket landskap är det vi diskuterar då? Jag vet vilket omfång jag själv har i definitionen men kan omöjligt veta vad den andra personen tänker om den inte tydligt uttrycker detta. Detta problematiseras ytterligare i andra definitioner och begrepp. Vad är min syn på förtätning, natur, stad, skog, yimby, nimby? Vilket omfång har begreppen? Vilka inkluderas och vilka exkluderas från att vara en del av dem?

Behöver vi komma tillbaka till vad det är vi uppskattar? Är det viktigt att sätta det i förhållande till hur vi ser på annat för att försöka bredda vår syn på vad landskap är? Går det att överhuvudtaget komma fram till någon definition inom det området så länge det varierar beroende på den emotionella kopplingen? Jag kan se träd och jag kan se gator, men jag kan inte se andra personers minnen av eller känslor till den platsen. Jag kan försöka att skapa mig en förståelse för andra personers landskap genom att prata med dem, läsa vad de skriver, se på vad de målar. Men deras landskap är inget jag kan ta ifrån dem. Det jag kan göra är att förklara hur de själva kan se på landskapet genom sig själva; vad ser de? Vad uppskattar de? Varför gör de det? Det som är genomgående för de teoretiker som tidigare har presenterats och diskuterats är att de problematiserar. De har varit mer eller mindre inflytelserika men den gemensamma nämnaren är att ett grundligt ifrågasättande av problem i koppling till landskapet, företeelser som annars kan ses vara av vardaglig karaktär. Det enskilda problemet kanske inte längre kan kopplas ihop med en enskild lösning, utan kanske bör vi istället reflektera mer över grundläggande värdekonflikter som kan hjälpa oss i vår syn på förändringen av landskapet i framtiden. Bara för att landskap som begrepp kan vara svårt att definiera betyder det inte att det är ett begrepp som vi inte bör ta upp eller låta bli att diskutera. Just insikten om de olika perspektiven som kan sättas i relation till begreppet gör det snarare nödvändigt att vidare diskutera det.

6 Referenser

- Britts grannar BRF, hemsida, [elektronisk]. Björkhagens historia. Tillgänglig: <http://www.brittsgrannar.se/historia/bjorkhagens-historia/> Hämtdatum: 2015-11-17.
- Claval, Paul, 2011. "In Lieu of Conclusion: Changing Scope and Ambitions in Landscape Concerns", i Roca, Zoran (red.) - Agnew, Paul - Claval, Paul, *Landscapes, Identities and Development*, s. 461-476.
- Cloke, Paul - Ian Cook - Philip Crang - Mark Goodwin - Joe Painter - Chris Philo, 2004. *Practising Human Geography*. London: Sage.
- Crang, Mike, 1998. *Cultural Geography*. London: Routledge.
- Cronon, William, 1995. "The Trouble with Wilderness; or, Getting Back to the Wrong Nature", *Environmental History*, vol. 1, nr. 1, s. 7-28.
- Facebook A, hemsida, [elektronisk]. Statement of Rights and Responsibilities. Tillgänglig: <https://www.facebook.com/terms.php> Hämtdatum: 2016-01-07.
- Facebook RH, hemsida, [elektronisk]. Rädga Hammarbyskogen. Tillgänglig: <https://www.facebook.com/groups/411304638976846/> Hämtdatum: 2015-12-03.
- Facebook SNG, hemsida, [elektronisk]. Skydda Nytorps Gärde. Tillgänglig: <https://www.facebook.com/groups/skyddanytorpsgarde/?fref=ts> Hämtdatum: 2015-12-03.
- Facebook Yimby, hemsida, [elektronisk]. Stockholm är inte bullerbyn. Tillgänglig: <https://www.facebook.com/groups/yimbystockholm/?fref=ts> Hämtdatum: 2015-12-03.
- Flowerdew, Robin - David Martin, 2005. *Methods in Human Geography*. 2 uppl. Harlow: Pearson.
- Gardebring, Anders, 2015. *Promenadstaden är stendöd* [elektronisk]. http://www.yimby.se/2015/11/promenadstaden-ar-stendod_3736.html Hämtdatum: 2015-11-27.
- Gerdner, Arne - Borell, Klas, 2003. "Neighborhood Reactions Toward Facilities for Residential Care: A Swedish Survey Study", *Journal of Community Practice*, vol. 11, nr. 4, s. 59-79.
- Jackson, John B., 1986. *Discovering the Vernacular Landscape*. New Haven: Yale University Press.
- Maciocco, Giovanni - Silvano Tagliagambe, 2009. "People and Space", *Urban and Landscape Perspectives*, vol. 5.

- Mitchell, Don, 2008. "New Axioms for Reading the Landscape: Paying Attention to Political Economy and Social Justice", i Wescoat, James L. Jr (red.) - Johnston, Douglas M (red.), *Political Economies of Landscape Change*, s. 29-50.
- Nationalencyklopedin, hemsida, [elektronisk]. Attityd. Tillgänglig: <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/attityd>
Hämtdatum: 2016-01-08.
- Olwig, Kenneth R., 1996. "Recovering the Substantive Nature of Landscape", *Annals of the Association of American Geographers*, vol. 86, nr. 4, s. 630-653.
- OP97, 1997. *Områdesprogram Hammarby* [elektronisk]. Tillgänglig: http://www.stockholmskallan.se/PostFiles/SSA/Arkiv/SE_SSA_0000/0000%20SBK%20Program%2097/OmradesProgram15_Hammarby.pdf
Hämtdatum: 2015-11-25.
- Regeringen, 2015, hemsida, [elektronisk]. Mål för boende och byggande. Tillgänglig: <http://www.regeringen.se/regeringens-politik/boende-och-byggande/mal-for-boende-och-byggande/> Hämtdatum: 2015-12-15.
- Sauer, Carl O., 1963. "The Morphology of Landscape", i Leighly, John (red.), *Land and Life: A Selection from the writings of Carl Ortwin Sauer*. Berkeley: University of California Press, s. 315-350.
- SBI, hemsida, [elektronisk] 2015. Omöjligt mål för bostadsbyggande. Tillgänglig: <https://www.sverigesbyggindustrier.se/maal> Hämtdatum: 2015-12-15.
- Stockholm ÖP, 2010. *Promenadstaden - Översiktsplan för Stockholm* [elektronisk]. Tillgänglig: http://www.stockholm.se/PageFiles/267645/52638_Slutrapport_lowNY.pdf Hämtdatum: 2015-12-22.
- Stockholms spår HH, 1998. *Hammarbyhöjden* [elektronisk]. Tillgänglig: http://www.stockholmskallan.se/ContentFiles/SSM/Texter/Text_0001/SSM_DOK_000093.pdf Hämtdatum:
- Stockholms stad A, 2015, hemsida, [elektronisk]. Nackareservatet i Stockholms stad. Tillgänglig: <http://www.stockholm.se/KulturFritid/Park-och-natur/Naturresept-i-Stockholms-stad1/Nackareservatet-i-Stockholms-stad/> Hämtdatum: 2015-12-18.
- Stockholms stad B, 2015. *Samrådsredovisning och inriktning fortsatt arbete HHBH* [elektronisk]. Tillgänglig: <http://bygg.stockholm.se/PageFiles/1021411/Redovisning%20programsamr%c3%a5d%20fortsatt%20arbete%20HHBH%20150120.pdf>
Hämtdatum: 2015-12-30.
- Stockholms stad C, 2014. *Remiss- och samrådsredogörelse för webpublicering* [elektronisk]. Tillgänglig: <http://bygg.stockholm.se/PageFiles/1021411/Samr%C3%A5dsredovisning%20HHBH%202014-12-01.pdf> Hämtdatum: 2015-12-16.
- Stockholms stad D, 2014. *Program för Hammarbyhöjden och Björkhagen* [elektronisk]. Tillgänglig:

- http://insynsbk.stockholm.se/templates/main/pages/xGetDocument.aspx?FileId=3994891&FileName=3994891_2_6.PDF&DataSource=2&JournalNumber=2012-10147 Hämtdatum: 2012-12-23.
- Stockholms stad E, 2015. *Protokollsutdrag SBN HHBH* [elektronisk]. Tillgänglig: <http://bygg.stockholm.se/Web/Core/Pages/Special/ServiceGuideFile.aspx?source=constructionProjects&fileid=0976816ec52046069b8280c36b8d9471> Hämtdatum: 2015-12-23.
- Stockholms stadsmuseum BH, 2009. *Björkhagen: information till dig som äger ett kulturhistoriskt värdefullt hus i ytterstaden* [elektronisk]. Tillgänglig: [http://digitalastadmuseet.stockholm.se/fotoweb/Grid.fwx?archiveId=5000&search=\(IPTC187%20contains\(SSMB_0029468_01_\)\)](http://digitalastadmuseet.stockholm.se/fotoweb/Grid.fwx?archiveId=5000&search=(IPTC187%20contains(SSMB_0029468_01_))) Hämtdatum: 2015-12-16.
- Stockholms stadsmuseum HH, 2009. *Hammarbyhöjden: information till dig som äger ett kulturhistoriskt värdefullt hus i ytterstaden* [elektronisk]. Tillgänglig: [http://digitalastadmuseet.stockholm.se/fotoweb/Grid.fwx?archiveId=5000&search=\(IPTC187%20contains\(SSMB_0029483_01_\)\)](http://digitalastadmuseet.stockholm.se/fotoweb/Grid.fwx?archiveId=5000&search=(IPTC187%20contains(SSMB_0029483_01_))) Hämtdatum: 2015-12-16.
- Stockholmshem A, hemsida, [elektronisk]. Om Stockholmshem. Tillgänglig: <http://www.stockholmshem.se/Om-Stockholmshem/> Hämtdatum: 2015-11-16.
- Stockholmshem BH, hemsida, [elektronisk]. Björkhagen. Tillgänglig: <http://www.stockholmshem.se/Boende/Vara-omraden/Soderort/Bjorkhagen/> Hämtdatum: 2015-11-16.
- Stockholmshem HH, hemsida, [elektronisk]. Hammarbyhöjden. Tillgänglig: <http://www.stockholmshem.se/Boende/Varaomraden/Soderort/Hammarbyhojden/> Hämtdatum: 2015-11-16.
- Stockholmshem HH2, 1998. *Hammarbyhöjden* [elektronisk]. Tillgänglig: <http://www.stockholmshem.se/Global/Boende/Vara%20omraden/Soderort/Hammarbyhojden/Hammarbyhojden.pdf>
- Stockholmskällan, hemsida, [elektronisk]. Om Stockholmskällan. Tillgänglig: <http://www.stockholmskallan.se/Om-Stockholmskallan1/Om-Stockholmskallan-ny/> Hämtdatum: 2016-01-06.
- Wikipedia A, hemsida, [elektronisk] 2015. Nimby. Tillgänglig: <https://sv.wikipedia.org/wiki/Nimby> Hämtdatum: 2015-12-03.
- Wikipedia B, hemsida [elektronisk] 2015. NIMBY. Tillgänglig: <https://en.wikipedia.org/wiki/NIMBY> Hämtdatum: 2015-12-03.
- Wylie, John, 2007. *Landscape*. London: Routledge.
- Yimby Stockholm, hemsida, [elektronisk]. Om oss. Tillgänglig: <http://www.yimby.se/om-oss/> Hämtdatum: 2015-12-20

6.1 Tidningsartiklar

- Andersson, Thorbjörn, 2013. "Det finns en smärtgräns för tillväxten i Stockholm.", Dagens Nyheter, 2013-03-09. Tillgänglig: <http://www.dn.se/debatt/stockholmsdebatt/det-finns-en-smartgrans-for-tillvaxten-i-stockholm/>
- Andersson, Thorbjörn, 2015. "Förtätat Stockholm har blivit självändamål", Svenska Dagbladet, 2015-07-20. Tillgänglig: <http://www.svd.se/fortatat-stockholm-har-blivit-sjalvandamal/om/debatt>
- Lund, Lina, 2015. "Frågan är om alla ska bo i Stockholm", Dagens Nyheter, 2015-12-25. Tillgänglig: <http://www.dn.se/sthlm/fragan-ar-om-alla-ska-bo-i-staden/>
- Martinsson, Karl, 2015. "Inga fler överklaganden till Länsstyrelsen", Mitt i Kungsholmen, 2015-11-26. Tillgänglig: <http://mitti.se/inga-fler-overklagande-till-lansstyrelsen/>
- Toll, Michael, 2013. "Byggplanerna för Björkhagen delar folket", StockholmDirekt.se, 2013-06-07. Tillgänglig: <http://www.stockholmdirekt.se/nyheter/byggplanerna-for-bjorkhagen-delar-folket/Ldemfg!X33ApOz8wHYbPtaNYrEyUA/>
- Tonström, Eva, 2012. "Förskoleplaner på Nytorps Gärde", StockholmDirekt.se - Årsta/Enskede, 2012-05-25. Tillgänglig: <http://www.stockholmdirekt.se/nyheter/forskoleplaner-pa-nytorps-garde/Ldeley!wM40SZT6fcOMfqZe1yqK4g/>
- Tonström, Eva, 2013. "2300 skrev på för Nytorps Gärde", StockholmDirekt.se, 2013-11-01. Tillgänglig: <http://www.stockholmdirekt.se/nyheter/2-300-skrev-pa-for-nytorps-garde/Ldemka!Ge@fIIWFemRe5z52odhSsg/>

6.2 Intervjuer

Talesperson för Yimby Stockholm. Intervju 2015-11-30.

Bilaga 1. Intervjuguide: Intervju med talesperson för Yimby Stockholm

Bakgrund:

Vilka är YIMBY Stockholm? (Vad är din roll i organisationen, vad är det för typ av organisation/intressegrupp? Finns det kriterier för att vara med?)

- Finns det områden inom YIMBY Stockholm där medlemmarna tycker olika?
- Finns det sätt på vilka som YIMBY Stockholm aktivt påverkar planeringsarbetet (eller är det endast diskussion)?
- Är det tydligt vilken sorts kunskap/erfarenhet som medlemmar i YIMBY besitter? Går det att säga att kunskapen (och de diskussioner som förs) är mer länkade till fysisk planering snarare än teoretiska och bakomliggande begrepp?

Motsättningar

Vad är NIMBY och varför?

- Tror du att det finns någon vanligare anledning till att NIMBY:ism skapas? Finns det fokusområden hos grupper med NIMBY:istiska tendenser som är mer eller mindre vanliga?
- Hur ser relationen mellan NIMBY och YIMBY ut? Hur är debatten mellan ja och nej-sidan gällande olika projekt? Är den infekterad? Hålls den på en bra nivå?
- Tycker du att attityden gentemot förtätning eller nybyggande i Stockholm har ändrats något de senaste åren?

Hur insatt är du i planprogrammet för Hammarbyhöjden/Nytorps gärde? Bor du i området? Känner du till gruppen "Rädda Hammarbyskogen" och deras arbete?

Påverkan, planering och framtiden:

Vad tycker du om de möjligheter som ges till att påverka planeringsarbetet och komma med synpunkter, exempelvis genom samråd?

Hur ser du på framtiden för planeringsarbetet i Stockholm? Är du positivt inställd? Ex: bör folk engagera sig mer i planeringsfrågor? Fler förslag från invånare? Behövs det mer kunskap?

Bilaga 2. Enkätundersökning ”Rädda Hammarbyskogen”

Undersökning av åsikter: Rädda Hammarbyskogen

Alla svar är anonyma och hanteras med största varsamhet och respekt

Kön

Man

Kvinna

Ålder (år)

15-25

26-35

36-45

46-55

56-65

66-75

75+

Bor du i området Hammarbyhöjden/Björkhagen?

Ja

Nej

Jag är aktiv i en eller flera grupper (utöver Rädda Hammarbyskogen) som vill bevara naturområden i Stockholm

Ja

Nej

Vilken typ av kunskap har du om samhällsplanering?

Högskoleutbildning

Yrkesverksam

Stort intresse

Svagt intresse

Till vilken grad håller du med om nedan påståenden:

Hammarbyskogen borde göras om till ett naturreservat

1 = håller inte alls med, 10 = håller med fullständigt

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Fler bostäder borde byggas i Stockholm

1 = håller inte alls med, 10 = håller med fullständigt

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Möjligheterna till att få information om planprogrammet har varit goda

(Lämna svaret blankt om du ej engagerat dig i planerna)

1 = håller inte alls med, 10 = håller med fullständigt

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Möjligheterna till att tycka till om planprogrammet har varit goda

(Lämna svaret blankt om du ej engagerat dig i planerna)

1 = håller inte alls med, 10 = håller med fullständigt

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Nimby/Yimby

Känner du till begreppet "nimby" (not in my back yard)?

Ja

Nej

Känner du till nätverket Yimby (yes in my back yard) Stockholm?

Ja

Nej

Övriga kommentarer:

Bilaga 3. Enkätundersökning ”Yimby Stockholm”

Undersökning av åsikter: Yimby Stockholm

Alla svar är anonyma och hanteras med största varsamhet och respekt

Kön

Man

Kvinna

Ålder (år)

15-25

26-35

36-45

46-55

56-65

66-75

75+

Bor du i Stockholm?

Ja

Nej

Jag är aktiv i en eller flera grupper (utöver Yimby Stockholm) som uppmuntrar till nybyggande/förtätning

Ja

Nej

Vilken typ av kunskap har du om samhällsplanering?

Högskoleutbildning

Yrkesverksam

Stort intresse

Svagt intresse

Till vilken grad håller du med om nedan påståenden:

Det borde byggas fler bostäder i Stockholm

1 = håller inte alls med, 10 = håller med fullständigt

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Hammarbyskogen borde göras om till ett naturreservat

1 = håller inte alls med, 10 = håller med fullständigt

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Möjligheterna till att få information om Stockholms planprogram är goda

(Lämna svaret blankt om du ej engagerat dig i planerna)

1 = håller inte alls med, 10 = håller med fullständigt

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Möjligheterna till att tycka till om Stockholms planprogram är goda

(Lämna svaret blankt om du ej engagerat dig i planerna)

1 = håller inte alls med, 10 = håller med fullständigt

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Nimby/Yimby

Känner du till begreppet "nimby" (not in my back yard)?

Ja

Nej

Känner du till gruppen "Rädda Hammarbyskogen"?

Ja

Nej

Övriga kommentarer: